

Kristiane Etxaluz Etxegarairi elkarrizketa

Amagoia Gurrutxaga Uranga

Kazetaria

Duela 74 urte jaio zen, bizkor ikasi zuen «nor da itsusia?» galderari «alemanak» erantzuten. Ez alferrik, Alemania naziaren okupazioaren garaiko Zuberoan sortu zen, Domintxaine herrian. Nerabezaroan hasi zen euskaldun kontzientzia hartzen; euskaltzaletasunetik abertzale-tasunera egin zuen jauzi unibertsitate urteetan. Enbata mugimenduan murgildua zen 1963ko apirilaren 15eko agerraldi historikoa gertatu zenerako. «Iparraldearentzako proiektu politiko bat zen, baina Hegoaldearekin lotuta».

Hegoaldetik heltzen hasiak ziren ETAko lehen iheslariekin harremanetan sartu zen, eta 1965ean atxilotu eta Iruñeko

espetxean sartu zuten. ETArekin lotura izateagatik espetxeratu zuten Iparraldeko lehena izan zen. «ETA Euskal Herri osoa aurreratzeko gaitasunarekin ikusten nuen, indarrez eta gaitasunez».

Espetxetik irten berritan –Enbatako kideek mobilizazio ugari antolatu zuten aske utz zezaten eskatu–, Enbataren hautagai aurkeztu zen 1967ko hauteskundeetara. 1968an taula gainean zen, *Matalas* antzezlanara jokatzeko. 1969an, *Ibañeta*-ko Otsanda haragiztatu zuen. Parisen zen 1970ean, 68ko Maiatzaren ondorioz jaiotako Vincennesko Unibertsitatean ikasten eta Burgosko Prozesuan auzipetuen aldeko mobilizazioetan. Handik bueltan, baserriko lanak Aski erakunde klandestinoko liberatu jardunarekin uztartu zituen. Fronte kulturalako buru gisa, salaketa-antzerkigintza landu zuen batez ere. «Iparretarrak ETAren eta Askiren arteko maitasun emankorretatik jaiotako», idatzi zuen 2005eko maiatzaren 14an. Iparretarrak-eko militante egin zen; ETA adar militarren eta adar politiko-militarren artean banandu zenean, Iparretarrak utzi zuen.

1978an euskal errefuxiatuen aldeko lanari lotu zitzaion Ekin-en. Bertan zela ezagutu zuen Alfonso Etxegarai Atxirika, 1981ean. Errefuxiatua zen Etxegarai, eta harekin bizi izan zituen Etxaluzek GALen urterik gogorrenak. 1985eko uztailaren 12an, Etxegarai Baionan atxilotu eta Ekuadorrera deportatu zuten. Etxaluz eta Etxegarai Quiton ezkondu ziren, 1985eko eguberrian Elizaz eta 1986ko urtarrilaren 8an zibilak. Azken hori atxilotu, torturatu eta desagerrarazi egin zuten han, eta Sao Tomera bidali. 1986a zen. Orduetik, harat-honat dabil Etxaluz, inoiz utzi ez dituen antzokietako oholtzetara igoz eta senarrarenganainoko bidea hartuz. 7.000 kilometro eginez. Azken mende erdian Iparraldean gizarte, kultur, ekonomia, politika arloan gertatu diren aldaketan lekuko zuzen eta eragile izan da. Nekazari munduaren eraldaketa eta kostaldearen turistifikazioari aurre egiteko lanak; Iparraldearen urritze demografikoa eta asimilazioaren aurkako eginahalak; emigrante ekonomiko oldeak eta errefuxiatu olatuak; gerra

propioak eta gerra kolonialak; 68ko Maiatz beroa eta Gerra Hotza... zuzenean ezagutu ditu. Urteko parte handi bat Arraforttunian egiten du, Domintxaineko etxean. Beste bat, Sao Tomen, senarraren ondoan. Euskal Herriko taulak korritzen ari da azarotik Artedramak ekoitzitako *Etxekoak* antzezlanarekin. Badu beste proiektu bat ere esku artean: Abegi Fundazioa, torturatuek atsedena hartu eta osatzeko etxea.

Azken puntu bat ezarri nahi izan du elkarriketa zehazterakoan: Kristiane Etxaluz Etxegarai gisa agertu nahi du bertan. «Espainian aitaren abizena ezartzen dute lehena, amarena segidan. Portugesek amarena ezartzen dute lehena, baina, emazteak, ezkontzearekin, senarrarena hartzen du. Nik hautatu dut Kristiane Etxaluz Etxegarai izatea, aitarena eta senarrarena hartuz».

Hasieratik hastea izango da onena. Non den hasiera... demagun zure jaiotzan dela.

Bi gauzaren arrapostua ematen ahal dut. Lehena, nire hasiera Lourdesen hasi zela uste dudala. Zeren-eta gurasoek ez zuten haurrik egiten ahal. Ama haurdun gelditzen zen eta gero galdu. Hala bizpahiru aldiz. Orduan, deliberatu zuten Lourdesera joatea; eta gero umea ukan zuten. Ni neu. 1941eko irailean sortu nintzen. Frantsesek gerla galdua zuten jada, eta aita izana zen urte bat lehenago mobilizatua. Beti pentsatu dut justu-justu hura gerlatik jin eta gero egin nindutela. Orduan, gerlaren, gerla galdu baten produktua naiz. Domintxainen jaio nintzen. Domintxaineko ezaugarria da hiru probintzien artekoa izatea, muga izatea –orduan bazituen 800 jende, orain erdiak baizik ez ditu–: alde batetik da baxenafartarra, Amikuzeko inguru horretan; beste aldetik Zuberoa da; eta, azkenik, Biarno ere. Horrek, nahi edo ez, jendea markatzen du.

Zu zeu zein neurritan markatu zintuen?

Herri horretako biztanleek, komunitate homogeen baten ezaugarriei atxikiak zirelarik oraindik, bokazioa bazuten bat-tak bestearen negozioetan sudurra sartzeko, eta niri bereziki gustua eman dit, auzoaren salda etxekoa baino hobea denez, usnatzera joateko.

Zein etxera jaio zinen?

Aginda da gure etxearen izena. Ez da hala ezaguna Domintxainen; Etxalüzenia deitzen dute jendeek ene sortetxea. Gurasoek bazuten komertzio bat, droga komertzio bat: arno martxantak ziren. Biziki maite dut erratea *dealer* baten alaba

naizela. Amonak janari saltegi bat zeukan, eta gasolina-eta ere saltzen genituen. *Drugstore* bat genuen, egun guztian irekia. Hori guztia, aitaren aldetik. Pierre zuen izena. Ama, berriz, auzokoa zen, lau etxe barneragokoa elizarantz. Amaren aldetik baserritarrak ziren hastapen batean. Familia horretan ere gerla istorio handi bat bazen, amaren aitak 14ko Gerla egin zuelako eta horrek biziki markatu zuelako familia.

Nola markatu zuen, bada?

Amamaren lanari esker lortu zen gerla aitzin maileguan erositako baserria pagatzea, eta hark ez zuen ontzat hartu attittiren proiektua gauzatzea, permisionez etorri zelarik 1917an. Attittik nahiago zuen desertatu gerlara itzuli orde, eta Elizondo aldean instalatu emaztea eta alabarekin. Emazte maiteak ez zion onartu, baina, eta attitti errenditu zen, baina ez zion barkatu, eta, gerla bukatzean, baserritik plazara jin ziren.

Plazan ostatu bat bazuten. Eta billar mahai bat bertan. Donapaleutik ere etortzen ziren billarrean jokatzeko. Amak biziki ontsa jokatzeko zuen billarrean. Marie zuen izena. Larroque abizena. Ene amaren parteko amamaren abizena Etxegarai zen, gero ezagutu dudana Alfonsoren abizen bera.

HAURTZAROA DOMINTXAINEN

Nola gogoratzen duzu haurtzaroa?

Gure haur denboran bazen biziki jende. Etxea handia zen. Aitaren parteko amañi eta aitañi bertan ziren, eta amaren partetik amama eta attitti deitzen genituenak ere ez ziren urrun, usu ziren etxean. Etxea bi partetan zen moztua: batean etxebizitza, eta bestean komertzioa. Komertzioan beti zen jendea. Bai erosleak, bai lagunak, bai inguruetako alkoholikoak... Animazione handiko etxea zen. Bizpahiru langile, aitaren kamioiak batera eta bestera arnoa banatzen, eta haren espezialitatea zen arno desberdinak mozte,

jatetxeetarako-eta, bezero bakoitzarentzako arno berezi bat, Frantziako hego-mendebaldeko ekoizleen arnoa, Aljeriakoe-na, Gersekoena eta, oso bakan, Nafarroakoena ekarri eta nahastuta. Ostatueta saltzen zuen aitak batez ere. Jakite bat zen harena ere. Nik hamazazpi-hamazortzi urte nituen komertzioa utzi zuenean. Frantziako legeak aldatu ziren eta horren egitera ez zuten gehiago uzten. Monopolioak hasi ziren, markak. Orduan, zeukan parada bakarra zen bera ere marka bihurtzea, eta bere burua baserritar egin nahi zuenez, Kaliforniatik zetozen Garaziko bi anaiari saldu zien komertzioa.

Han dirua egina izango zuten.

Bai, eta horrekin duzu gure aldeko ekonomiaren marrazki bat: gazteak joaten ziren Kaliforniara, diru pixka bat egiten, itzultzen, eta bazen Arostegi izena zuen gizon bat, hemen salgai ziren komertzio guztiak ezagutzen zituen eta baita erosi nahi zuten hango guztiak. Artekaria zen.

Gurasoek bazituzten lur peza batzuk lehendik, eta, salduta-koaren diruekin, beste baserri bat erosi eta ontasun horrekin aitak baserri aski handi bat egin zuen. Gaizoak ez zuen biziki gozatu, baina. Fite hil zen, bihotzekoak jota.

Baserrian zer lan egiten zituen aitak?

Donapaleu inguruan bezala artoa –hazitarakoa ere bai–; eta esnetarako behiak ere ezarri zituen. Bi langile hartu zituen beren familiekin, etxea eman zien, eta traktore bat erosi zuen batean eta bestean aritzeko. Aita hil zelarrik, eta anaiak albaitari izaten ikasi zuenez eta amak asko maite zituen kabalak, aldaketa egin zuten. Amak behiak maite zituen bereziki, baina haragitarakoak batez ere, lan gutxiago ematen dutelako. Langileak kendu eta ama hasi zen. Neu ere orduantxe hurbildu nintzen etxera. Garai hartan Parisen bizi nintzen eta aldatu nuen nik ere nire bidea. Domintxainera itzuli nintzen, baina baserritarra denbora erdiz nintzen, ez denbora osoz. Hor hogeita zortzi-hogeita hamar urte ditut. Kartzelatik jalgia eta Enbatarekin hauteskunde kanpaina egin nintzen.

Nolako umea zen Kristiane txikia?

Aitarekiko lotura handia neukan. Edipikoa, erran nezake orain. Biziki traketsa eta harroa nintzen, beti epantxuan. Beti arazo sortzaile, bihurria. Anaia, aldiz –bi anai-arreba gara, bi urte eta erdiko tartea dago bion artean–, xarmanta, biziki ume gozoa zen. Bazuen problema handi bat, baina: ez zuen fitsik jan nahi. Nik, aldiz, dena jaten nuen: harena, nirea, eta amañiren saltegiko dena. Bazen pareta bat, non markatzen zituzten anaiaren eta bion luzetasunak. Gaixo anaia, sufritu du. Horrek amari ematen zion gauzak gaizki egin izanaren zama moduko

bat. Errudun sentitzen ote zen umeak alderantziz egin izanagatik: mutila, txarra fisikoki; eta neska, pertxeroi zaldia bezalakoa. Biziki lotuak egon gara anaia eta biok beti. Ama biziki bortitza zen. Nirekin. Zaflakoak ematen zizkidan, *hezteko* omen. Haur egurtua izan naiz. Ez zen diziplina kontua, orduko pedagogia baizik. Gure adineko besteek ere berdin pairatzen zuten.

Amaren pazientzia mugatua zen, eta haren fantasia ezin agortuzkoa. Gero ulertu dut bere feminitatearekin –eta horri lotua zen bekatu arriskuarekin– batailatu duela. Luzaz. Gure artean konplizitatea lortu artio.

Aita, aldiz... Gure etxean, samurtasuna aitarengandik jiten zen. Marra, berriz, amarengandik.

Euskaraz bizi zineten?

Ez beti. Etxean, bezeroekin, gurasoek eta amañik euskaraz egiten zuten. Nik tipitan euskaraz, eskolara joan arte. Gero, frantsesez hasi nintzen. Hamar urterekin joan nintzen Baionara, eta nekien euskara dena galdu nuen. Bazen ardatz bat

«Ama biziki bortitza zen. Zaflakoak ematen zizkidan, *hezteko* omen. Haur egurtua izan naiz. Ez zen diziplina kontua, orduko pedagogia baizik. Gure adineko besteek ere berdin pairatzen zuten»

amaren partetik: erlijioa. Hezkuntza giristinoa eman nahi zigun. Ordura arte, eskola publikoan aritu nintzen. Eta eragin handia ukan zuen gainera lehen garai hark. Maisua sozialista zen, eta biziki maisu ona. Nik hamar urte artio ikasi dut dakidan guztia. Haur gutxi ginen, eta gure etxea zenez herrian aktibitate gehien zeukana, maisua ere gurera etortzen zen arratsaldetan. Buruketak eginarazten zizkidan arrats guztietan, jolasean bezala. Maisuak eta emazteak ez zuten haurrik, eta biziki maite gintuzten anaia eta biok. Ama pixka bat jeloskor bilakatu zela uste dut. Gainera, buruan ezartzen zizkiguten gauza batzuk!

Adibidez?

Jabearen eta maizterraren arteko borroka normala zela. Eta guk bagenituen bi maizter, aizu. Ez genuen borrokarik haiekin, baina amak-eta ez zuten maite giro hori, halakoez mintzatzea. Historia ere erakutsi ziguten. Frantses Iraultza, esaterako, sekulako festa bat bezala erakutsi ziguten, kantu alaiekin. Gure amak ez zuen maite hori, erlijioaren kontra joaten ziren haren buruan.

Zuen ama xuria zen.

Bai, eta maisua-eta gorriak. Hauteskunde denboretan-eta, testu batzuk egiten genituen eskolan, idatziz, eta kartazal batzuetan ezartzen, etxeetara igortzeko. Seaskakoak politizatuak direla erraten ikusten ditudalarik batzuk, beti pentsatzen dut: zenbat gehiago gu eskola publikoan!

Aita zer zen, ama bezalakoa pentsamoldez?

Xuri edo gorri izatearen erranahiak, garai hartan eta gure ingurumenean, Elizarekin zer ikustekorik bazuen. Berezi mendearen hastapenean egin zen Estatuaren eta Elizaren bereizketa, Frantziako markoan, laikotasuna balio bezala sarraraziz gure orduko munduan; bai eta ere tirabira-sagar bezala. Laiko eta Frantziako alderdi sozialista zale izatea gorria izatea zen, eta gure aitarendako horren ondorioa zen

funtzionarioek manatuko gintuztela, Parisen erranen arabe-
ra. Aldiz, xuri izatearen erranahia zen *pabillunketarien* pos-
tura, herriko jauntxoek kontserbadorismoa apezaren izate
manerarekin akoplatua. Horrek irri eginarazten zion aitari.

Amarekin alderatuz, erlijioa praktikatzen zuen behar ba-
zen, baina ez zen bere askaria batere. Izan zen apez bat,
Goienetx, eskola giristinoa ezarri zuena, eta erran zuen lehen
predikua jin zelarik: «Zer da herri basa hau, non haurrak
gurasoer toka eta noka mintzo diren?». Hark erran zuen, be-
ren haurrekin errespetua gordetzen ahal ez zuten gurasoak
kondenatuak zirela. Handik itzultzean, amak erran zigun:
«Hemendik goiti, haur maiteok, zuka ariko gara, euskaraz
eta frantsesez». Aitak, berriz: «Eni ez, eni toka». Egun batez
ikasi nuen. Igande hartan bertan, oren bat berantago, noka
egin amari nahi gabe, eta zapla! Hamar bat zaplako, eta bu-
katu zen. Erraza da horrela heztea. Zer da *errespetua*?

Zer da?

Ikasi dut *errespetua* zela beheko eta goiko bi estrata horien
artekoa ez gauditzea. Behekoak behar du errespetua eman
gainekoari, baina gainekoak behekoari ez. Hori da errespe-
tua. Kabalekin ere behar da errespetu horri eutsi. Herriko
jendeek erraten zuten ama izugarri ona zela kabalak hezten,
katuak hezten ere bazekiela.

Herriko eskolatik Baionako eskola giristinora joatea nola bizi izan zenuen?

Ez dakit traumatikoa izan zen, baina zigor handi bat bezala
bizi izan nuen. Ez nuen erakutsi nahi lortu zutenik. Badakit
urte bat lehenago hasi zela ama erraten behar nuela interno
joan, baina amañik ez zuen nahi. Eta, batez ere, aitak ez zuen
nahi. Aitak erraten zuen Maulera eramango ninduela egune-
ro interno joan orde. Egunen batean egin nuen egin behar ez
zen zerbait, baina, sukaldean. Amañi han zen, eta tximiniaren
gainean baziren ama birjina eta bizpahiru saindu, eta amañik
erran zidan: «Ikusiko dun, ama birjina penatuko dun». Nik,

kadira hartu, igo, ama birjina hartu eta lurrera erortzen utzi nuen. Hor gertatu zen. Bederatzi bat urte nituen. Izan zen halako isiltasun handi bat. Gurasoak etorri zirelarik, amañik bidali ninduen kanpora, isiltasuna nagusitu zen etxeaz, eta hor zuten deliberatu behar nuela beste esku bat, bortitzagoa, ni hezteko. Amak irabazi zuen. Destinoa izan zen. Bihurgune biziki inportantea izan zen ene bizian. Hala behar zuen.

Mari-mutila izateari utzi behar zenion behingoz.

Hori da hitza, bai, mari-mutila. Fisikoki *akastuna* nintzen; hezkuntza aldetik beste hainbeste. Leku oso garesti batera bidali ninduten, Largentéra. Domintxainen ez bezala, neskak bakarrik geunden han. Urtsulinena zen eskola. Parke handia zegoen. Ostiralero irakurtzen zizkiguten notak, eta batez bestekoa betetzen ez zuenak ezin zuen igandean kanpora atera ahal. Egin nituen sekulako eginahalak jalgitzeko. Frantsesa mintzo nuen Domintxainen bezala. Orain frantses azentua homogeneotu da telebistaren arauarekin, baina orduan bazen azentu herrikoi azkarra, itsusi egiten zuena, eta bizpahiru hilabetez kendu zidaten hori. Domintxainera itzuli nintzelarik azentu berri horrekin, eguberrietan, beste lagun guztiek beren taldetik kanpo utzi ninduten. Zenbat eta baztertuago, ni orduan eta harroago.

KONTZIENTZIA HARTZEA

Moja haiekin joan zinen Hegoaldera lehen aldiz.

Bai. Egiten genuen bi urtero bidaia bat. Ez dut gogoan beste bidaiarik, baina badut gogoan batean Arantzazura joan gina goizez, eta Zarautzik barrena itzuli. Hamalau urte ere ez nituen, eta Zarautzen lasatu gintuzten. Ez dakit zer zeukaten ikusteko mojek Zarautzekin, baina bazen zerbait. Hango hondartzan hiruzpalau mutiko ikusi eta haien gibeletik abiatu ginen. Beste neskek ez zuten haiekin mintzatzeko hasi nahi.

Ni joan nintzen haien atzetik, eta laster itzuli. Itzultzean, galdetu zidatenean, erantzun nien: «Bada bat Plentziakoa. Ikasten ari da ontzi kapitaina izateko eta izena du Alfonso». Halaxe pentsatu nuen, ez bainuen zinez hitzik egin mutil haiekin. Euskaraz ari ziren euren artean.

Atentzioa deitu zizun horrek?

Bai. Asko gainera. Hor sentitu nuen benetan gure herrian falta zena hor bazela, eta haiek eta gu berdinak ginela. Kontzientzia hartze baten modukoa zen. Largentén euskaldun biziki gutxi ginen, baina gutxi horietan, gure hamar urteko euskaraz aritzen ginen hamabostekin ere. Kanpora joaten ginelarik, euskaraz aritzen ginen beti, beste lagunak kitzikatzeko gisan. Irisarriko Mendi familiako bi ahizpa baziren, Harluxetekin –fundaziokoa– ezkondu zen bat gero. Hor ere kontzientzia hartze hori hasi zitzaidan. Nola esplikatu hori? Bazen gauza bat normala ez zena. Neskek batez ere, ikasiek, ez zuten euskara jakiten ahal. Instrukzioa frantsesetik pasatzen zen, eta frantsesak hartzen zuen beste hizkuntza guztien lekua. Frantsesa zen zurea eta beste guztiak atzerriko. Euskara baztertua zen, *itsusia* zelakotz. Orduan, euskaraz aritzea hala eta ere, urrats ttipino bat izan zen. Bigarren urratsa, ikustea beste aldean jende modernoa –ez base-rritarrak bakarrik– euskaraz aritzen zela. Eta hirugarren urratsa izan zen Getarian. Hori beste atal bat da, baina.

«Neskek batez ere, ikasiek, ez zuten euskara jakiten ahal. Instrukzioa frantsesetik pasatzen zen, eta frantsesak hartzen zuen beste hizkuntza guztien lekua»

Konta ezazu hori ere, faborez.

Action Catholiquekoa izan nintzen, Jeunesse Étudiante Chrétiennekoa [JEC]. Ez ginen bereziki ibiltzen haiekin, baina haiek udaleku batzuk antolatzen zituzten oporretan, eta Getariako San Prudentziora [Gipuzkoa] joan ginen 1956an,

hamabortz urterekin. Kamino izena zuen apaiz batekin. Luzaidekoa zen. Oso-osoz gizon ederra. Kantaria, oso umoretsua, gu bezalako neskekin bazekiena ibiltzen. San Prudentzian bazen jantoki moduko bat, eta izan zen errebelazio moduko bat. Etxe hartan baziren lau-bost seme baserrian lan egiten zutenak, eta aitona bat joaten zena arratsaldetan arrantzan ontzi txiki batekin. Ni harekin joaten nintzen. Euskaraz aritzen ginen. Hark ez zidan ezer ulertzen, eta nik ere ez hari, baina bagenuen elkarrenganako joera. Ze poza, itsasoaren beldurra izanik ere, hantxe egotea! Hor atzeman nuen gauza bat, nola erran, goxoa, samurra... adin horretan behar nuena.

Zer behar zenuen, bada?

Aurkikuntza bat izan zen holako leku ederrean, holako mutil xarmantak, holako aiton misteriotsua, etxetik kanpo harmonia berezi batean murgiltzea. Gauza organikoa zen hain segur, jazartze hormonal edo feromona hitzekin esplikatu daitekeena. Baina irudimenean sartu zaidana betikotz. Ikasi izan banu bezala, praktikan, bidea dela helburua eta gezurra dela sakrifikatu behar dela gero gozatzeko. Nire kasu horretan, euskaldun izateak zuen diferentzia egiten, zorion mota hori bermatzen. JECeko nire kideak Espainian ziren, orduko erranahi gutxieslearekin, frantses sentitzen baitziren. Ni, aldiz, nire beste tribu batean sentitzen nintzen.

Baionako ikasketak bukatutakoan, Bordelera joan zinen. Medikua izan nahi zenuen.

Bai. Bueno, etxetik urrunago joan nahi nuen. Bordelen egin nituen hiru urte. Handik Tolosara joan nintzen, anaiak hara joan behar zuelako ikasketak egitera. Ez genuen bekarik jasotzen, eta dirua aurreztearren bidali gintuzten biok batera. Ez nuen batere maite izan aldaketa hura. Lagunak galdu nituen. Tolosan urte bat egin nuen, eta, gero, batere xerkatu gabe, Enbatako egonaldi bat egin genuen Kanbon, 1965eko udan. Hor agertu zen Hazparneko kolegioko lehendakaria, Piarres Xarriton apezka, eta hark galdegin zidan ea ez nuenentz

kolegioan irakasle lanean aritu nahi. Natur zientziak irakastea eskaini zidan. Baietz erran nuen. Ez nuen nire bizitza nahi bezala gidatzen, ez bainuen batere dirurik, eta Tolosan ez nengoen gustura.

Xarriton Enbatako egonaldian ezagutu bazenuen, ordu-rako bazenbiltzan abertzale mugimenduan.

Bai. Uste dut Bordeleko bigarren urtean sartu nintzela mundu horretan. Izan behar nituen hemeretzi-hogei urte. Embataren interesak –Bordeleko euskal ikasle asko zen bertako kide-defendatzeko sartu nintzen Enbatan, eta Enbatan sartu eta berehala ezagutu nituen ETAko lehendabiziko errefuxiatuak.

Hori zein urtetan gertatu zen?

1962-1963 inguruan. Itsasuko Enbataren agerraldia 1963ko apirilaren 15ean izan zen, baina urte bat edo bi lehenago sortuak izan ziren ikasleen taldearekiko bereizketa eta funtzionamendu propioa. Nik bigarren urtean hartu nuen parte Enbatan.

EMBATATIK ENBATARA

Enbatara nola iritsi zinen, baina? Nork esan zizun bertaratzeko?

Bordeleko ikasle euskaldunak Baionara joan ginen, bertan bazelako talde bat. Izen bat bagenekien: Ximun Haran. Pilotaria zen, biziki ezaguna. Hark Embata ikasleen taldea gauza politiko bat bilakarazi nahi zuela bagenekien, eta Argitxu Noblia eta biok, ikasleen interesen zaintzeko, Baionako bilerara joan ginen. Borrokatu ginen, baina baita laketu ere. Bat egin genuen taldearekin.

M-tik N-rako, hau da, Embatetik Enbatarako bidea hasia zen.

Bai. Problemarik ez ukaiteko ezarri zuten N-a. Parisen ere bazen ikasle talde bat, eta haiek gu baino amorratuago agertu ziren. M-a haientzat utzi zuten.

Xarriton ere ba al zen Enbatan?

Ez dut uste txarteldua zenik Xarriton, baina oldekoa aspaldidanik, Enbatakeriak baino lehenagotik. Hala eta ere, ez zuen ikustekorik Enbatan. Betidanik, Jakes Abeberri da gehienik lan egin duena. Oldarra talde folklorikoko kidea zen, eta talde horretatik pasatzen zirenek bazuten beren sarea, eta erabiltzen zuten. Jakes Abeberri eta Ximun Haran kontrajarriak ziren pixka bat, baina elkarrekin lanean ari zirelarik, energia, martxa handia sortzen zen. Mokoka handiak ere izaten ziren, baina lana egiten zuten.

Gero, Jean-Louis Davant ere bazen, beste estilo bat, barnealdekoa. Ikasia hura ere, unibertsitatean eta. Beste bat, Jeannick Aramendi. Baionako Lizeoan egiten zuen lan. Bai eta ere Mixel Burukoa, mediku otorrinoa, beti diruzain lanak egin dituen. Horiek ziren gehienak. Eta gero, gure belaunaldiak lekua egin zuelarik, Patxi Noblia eta Andre Galant liberatuak ziren.

Zu eta Argitxu Noblia al zineten emakume bakarrak?

Baziren gehiago ere. Ximun Haran matxista jasanezina zen. Beti neska ederrak ukanez aldamenean, pilotaria izanik toreroak bezala, plaza orotan... Baina hori bere beste bizi bat zuen. Enbatan emazte batzuk baziren, bai. Jeanne Idiart, esaterako, Jean-Louis Davanten emaztea. Txintxoak ziren. Senarrarekin etortzen ziren. Abeberrik inoiz ez zuen ekartzen emaztea. Aramendi ez zen ezkondua. Gero, Martxelin Arbelbide, Manex Pagolarekin ezkondu zen. Horretarako ere balio baitzuen Enbatak. Baziren emazte batzuk, bai, baina isilik. Ni baino isilagoak ziren.

«Enbatan emazte batzuk baziren, bai, baina isilik. Txintxoak ziren. Senarrarekin etortzen ziren. Ni baino isilagoak ziren»

Aintzat hartzen al zuten zuk eta besteek esandakoa?

Gaiaren arabera. Ez dut ene bizian biziki sentitu emazte bezala gizonen partetik mespretxua edo baztertuta gelditzea. Kontuan hartzen zuten nik esandakoa.

Politikan ari zineten.

Bai. Enbata mugimendu abertzale federalista europarra zen. Hobe esanda: *nationaliste basque et fédéraliste européen*. Eta frantsesez egiten genuen kasik eta dena. Bileretan, punta batetik bestera erdaraz.

Baina abertzale sentimendua non deskubritzen duzu zuk? Enbatara iristean?

Bai, orduan. Gurasoak ez ziren batere abertzaleak. Orokorki, beren teoria politikoa zen politikarekin kontu handiz ibili behar dela, ez dela fidatu behar, hobe dela ez markatzea. Merkataritza mentalitatea zeukaten. Bozkatzen zuten, baina konprometitu aitzin ontsa pentsatu behar zela zioten. Uste dut etxean Enbatako ibilerak ikusten zituztela mundanitate kontu gisa, ez politika gisa. Beharbada, nik halaxe aurkeztu nizkielako. Lehenago baziren Iparraldean bilkura batzuk euskaldunenak: Euskaltzaleen Biltzarra. Urtero banketea izaten zen; aitarekin joaten nintzen hara. Ama ez zen etortzen. Emazteak ez ziren joaten halakoetara. Hitz batzuk, kantuak... izaten ziren han.

Erran dezagun Embatako garaian euskaltzaleak ginela, Enbatarekin abertzale bilakatu ginela eta, geroago, ETArekin gudari mundu bat eraikitzen delarik, jauzi hori ere egiten genuela zenbaitzuk.

Enbatak ez zeukan zerikusirik giro mundanoarekin, hala ere, mugimendu erabat politikoa baitzen.

Baina nik hala aurkeztu nien gurasoei: elkarrekin bazkaldu ginela, kantuz aritzen... Beti kantu berri batekin etortzen nintzen etxera, eta gurasoek maite zuten hori. Labegerie

bera ere ezagutzen zuten, gertukoa zuten. Amak biziki maite zituen Labegerieren kantak. Horrela presentatzen nuen, eta horrela irensten zuten. Aldizkaria ere maite zuten. Federalismo europarra biziki maite zuten. Donapaleu inguruan bada tradizio bat, demokrata-kristaua. Jean Errekart diputatua Europaz-eta mintzo zen. Aita ez zen Errekart zalea, baina ama bai. Gure etxean asko irakurtzen zen egunkaria. *Sud-Ouest* eta beste bat. Politika segitzen zuten.

Mixel Labegerie izaten al zen, baina, bilera haietan?

Ez dakit nolaz, ez dut ene bidean ikusi inoiz.

ERREFUXIATUAK

ETAko lehen errefuxiatuak aipatu dituzu lehentxeago. 36ko gerraren ondorioz joandako errefuxiatuekin ba al zenuten harremanik aurretik? Kepa Ordokirekin eta, esaterako.

Ez. Domintxainera ez zen halakorik heldu. Izan ziren gauzak, kasik ene subkontzientean gordeak geratu direnak. Domintxainen izan zen gizon bat, arrunt berezia, jauregiska batean bizi zena. Ezkongabea, Etxegoen deitzen zen. *Homme de lettres* zen ogibidez, letratua. Gutunak idazten zituela zioten herrian. Saiakerak ziren idazkiok, beharbada? Lodi-lodia zen. Arratsaldetan joaten zen Donapaleura Domintxainetik –sei kilometro badira–, galtza xuriak eta zinta gorria soinean, sanferminetan bezala. Koadro bat zen. Lurrak eta etxetiarrak bazituen, eta memento batez izan zuen morroi bat bere etxean, ni umea nintzelarik, errefuxiatua. Ez zen erraten hura espainola zenik, baizik errefuxiatua. Eta langile hark izan zuen istorio bat auzoko emazte batekin. Errefuxiatua joan zen jin bezala.

Gero, nik biziki maite nuen aitak eta biok afaldu eta gero itzuli baten egitea. Aitak erakusten zidan hor Gurs bazela, eta behatzera, beharbada, oihuak eta orroak entzun ahal

zirela, hor gertatzen zirela izugarritzko sufrikario eta gauza gogorrak. Ene imajinarioan geratu dira horiek.

Hori umetan. Non ezagutu zenituen hurrengo errefuxiatu belaunaldiko kideak? Hazparnen?

Ez, kalean. Julen Madariaga, nagusia; eta Txillardegi, Joseba Eloseggi eta Benito del Valle. Gero ezagutu nituen Pako Iturriz eta beste batzuk. Zenbait, burkide bezala. Hastapenean aipatu ditudanak, baina, goi mailakoak ziren. Madariaga, Txillardegi eta Del Vallez ari naiz.

Horiek nola ezagutu zenituen?

Enbatako bileretan. Ez baldin baziren bileran bertan, bileratik ateratzean hor ziren. Iaz egin dugularik zirkuitu bat Enbatari buruzko liburuaren presentatzeko, norbaitek galdetu zigun mahaian geundenoi zergatik egin zituen harremanak Enbatatik ETAkoekin eta ez EAJkoekin, eta Jakes Abeberrik eman zuen arrapostua: «Ni izan nintzen EAJkoei erraten zer egin genuen gogo eta ea laguntzeko prest ziren, eta haiek ezetz. ETAkoek baietz erran zutenez, ez da batere misteriorik. ETAkoekin izan ginen EAJkoek ez zutelako nahi».

Zergatik ez zuten nahi EAJkoek?

Lehenagotik hitz emana ziotelako Frantziako Gobernuari neutralitatea. Errefuxiatu politiko estatutua eskuratzearren, Parisi agindua zioten ez zutela bertako politika kontuetan sudurra sartuko. Ez zekiten nola bilakatuko zen Enbata.

Frantziako Gobernuak ez zuen oparirik egin erbesteko Eusko Jaurlaritzari bere herritarrei errefuxiatu politikoen estatutua onartzean. Estatutu hori eskubide baten froga da, eta NBEko agentzia berezi batek kudeatzen du orokorrean –ACNUR izena du gazteleraz edo HCR frantsesez– Bigarren Mundu Gerlatik landa Genevako Konbenioan definitu ostean. Estatu guztien *menuan* jiten da, ez da pribilegio bat edo *kartan* agertzen den plater berezi bat. Frantziak, beste estatuak bezala, badu eskubide hori ezartzeko lanabesa:

OFPRA Office Français de Protection des Réfugiés et Apatrides. Horrek du erabakitzen errefuxiatugaia benetan arriskuan dagoen. OFPRA hori Barne eta Atzerri ministerioekin gehiago lanean ari da Justiziakoarekin baino. Erran nahi dut Frantziako hautu estrategikoez manatzen dutela erakunde horren politika, ez eta torturaren izateak, adibidez, errefuxiatugaiaren jatorrizko herrian.

Duela hamar bat urte, Manu Robles-Arangiz Fundazioak antolatutako jardunaldi batzuetan galdetu zenion Abeberri ea non sustraitzen den eskuineko eta ezkerreko abertzaleen arteko herra. Zein da galdera horri zeuk ematen diozun erantzuna?

Orduz geroztik izan dira mugimendu batzuk tableroan eta uste dut pixkanaka herra desagertzera doala, baina ezaxolakeria emendatuz. Garai hartako eta lehenagoko herraren

«Eskuineko eta ezkerreko abertzaleen garai hartako eta lehenagoko herraren arrazoa, edo arrazoietatik bat, gerla bat izatea zen»

arrazoa, edo arrazoietatik bat, gerla bat izatea zen nire aburuz. Ezker abertzalekoak, teoriarik, eskuin abertzalekoekin arerio ziren, eta etsai bakarrak ziren Espainiako indar armatuak eta salatariak –norekin ikasi eta partekatzen zenuen teoria, eta noiz, eta nola, horren arabera da irakurketa; nigan horrela sartu zen, beraz hari horri jarrai diezaiozun—. Baina,

bestalde, bazen ere Gerla Hotza, bere bi bloke etsaiekin. Eskuin abertzalekoak bloke 'kapitalistarekin' lerrokatuak zirela gauza jakina da, zerbitzu sekretuak edo inteligentziakoak barne. Ezker abertzalekoak neurri bateraino bloke 'komunistarekin' sartuak ziren. Nik ez dakit bereziki zerbitzu sekretuen mailan, baina CIA edo Mossad gure etsaitzat genituela ez da dudarik. Zerbitzu horiek ez dira alferrik egoten gerla psikologiko arloan eta haien beti onuragarri da senideak ahal dela bereiztea. Beraz, iturri horretan hazten da herraren urhaundia.

Baina gauzak hobekiago ikertuz, ageri da ere euskaldun anitzek ez zuela horren beharrik haserretzeko eta horientzat ezker abertzalea errausketa zalearen sinonimoa zen. Suntsitzailea, bere ‘beso armatuarekin’ eta gero ‘kale borrokarekin’. Marxista ikerketen arabera, ‘burges txikien’ erreflexuak. Baliteke hortik ere herra haztea. Baina, oro har, zer proportzionetan zegoen herradunen parte euskal ezker eta eskuinaren arteko sentimenduetan? Apustu egitea libre bada, nik ehunetik hogeian mugatzen ditut. Jakinez badirela, bestalde, ber proportzioneetan multzo bat elkar estimatzen dutenak, alor arerioetan izanik ere.

Enbatako bileretatik irten eta errefuxiatuak kanpoan zain izaten zenituztela esan duzu. Nola bizi ziren gurutzaketa horiek?

Juan Jose Etxabe, Juan Manuel Ozaeta *Gautxo*... Arrasateko talde hura orduantxe iritsia zen. Haien artean laguntzen ziren. Batzuetan, Enbatan bertan lo egiten zuten. Baionako Cordeliers kalean Enbatak bazuen lokal handi bat. Bada film bat egina Abeberriri buruzkoa, frantsesez, ez da gaizki gauza batzuen ikusteko. Miarritzeko Oldarra dantza taldekoa zen Abeberri orduan. Oso abertzalea zen taldea, eta bazuen harreman bat Herriko Etxearekin. Kasinoak, antzokiak baziren, eta Oldarrakoek bazituzten alimaleko antzoki baten belus gorriko errezelak. Haiek eraman zituzten Enbataren Baionako egoitzara, eta hamar bat errefuxiatu ikusi ditut nik belusezko errezel haietan bilduta lotan. Bizi osoan gogoratuko naiz irudi horretaz.

Artean antolatatu gabe zegoen errefuxiatuen babeserako etxebizitza sarea, izan ere.

Hori geroago etorri zen, bai. Hori egiten zen aski espontaneo-ki, eta uste dut anitzek bazutela norbait. Ez ziren arrunt galdurik etortzen Baionara. Piarres Larzabal apeza ere hastapeneko Enbatan zen, eta biziki fite muntatu zuen Telesforo Monzonekin batera Anai Artea, 1969an, Donibane Lohizunen. Hor

jada ondo antolatu zen errefuxiatuen babeserako kontu hori, abokatu eta guzti. Eta elkarte horretako abokatu lanetan Aberriren anaia hasi zen, Maurice. Oso ona zen.

Formakuntza politikoa ere hartuko zenuten, jakina.

Bai, hartzen genuen. Txillardegik egiten zizkigun ikastaro moduko batzuk, betiko Enbatako lokal horretan, euskaraz gehiena, *La insurrección en Euskadi* liburuarekin. Hark idatzia zen, eta testu hura zen ikastaroaren ardatza. Txillardegik erraten zuen, gutxi gorabehera, EAJ hor zeno ez zela Euskadi askatuko, askatasuna pasatu behar zela EAJren bazterreratetik. Ariketa teoriko anitz bazen garai hartan. Gutxi ikusten genuen bizkaitar hori, gero anarkista bilakatu zena, Federico Krutwig. Miarritzen bizi zen, Aberriren etxean. Ez zen Baionara jiten, baina bagenekien zer zuen buruan. *Vasconia* publikatua izan zen garai haietan. Nik ez nuen asko ulertzen. Besteek ere ez, uste dut. Letra zopa bai, ulertzen genuen, eta iruditzen zitzaigun hori zela formakuntza. Eta biziki laster agertu ziren espainolisten aurkako kondenak. Pako Iturrioz datorkit gogora. Lehenetariko errefuxiatuetarik zen. Donostiakoa, eta abertzalea. Gurekin zegoen, baina ez zen nazionalista. Kartzelara erori zen bestaldean; denbora oso gutxi egin zuen; eta ni neu kartzelan preso sartu baino lehenago, Madariagak igorri zidan harekin hitz egiteko eskaera, Poliziari atxiloaldian zer erran zion jakiteko. Joan nintzen, baina arrapostu eman zidan ez zuela Madariagari errateko fitsik, ez zela gehiago talde horretarakoa. Iturrioz hori EMK eta horrelakoetan agertu zen gero. FRAPen ere bai, uste dut.

ETA-REN MEZULARI

Zu mezulari, bitartekari aritzen zinen ETakoentzat?

Bai. Niri erraten zidatarik hona jin edo hara joan, gogotik egiten nuen.

Zein urtetan zen hori?

Pako Iturriozen istorioa 1964an.

Eta zu zeu 1965eko otsailaren 2an atxilotu zintuzten.

Ni Peugeot auto handi batekin ibiltzen nintzen. Bi zola zitu-
tuen. Gasolina tankearen ondoan bazuen kutxa moduko bat.

Autoak bospasei pinta erre-
gai baino gehiago ez zuen har-
tzen. Baziren gasolindegia
leku guztietan, eta ez zen hori
problema. Oso ondo egindako
zola bikoitza zen. Elizondon,
kontrabandistendako meka-
nizier biziki ona bazen. Hark
egin zuen. Kontrabandista
munduan oso ezaguna zen gi-
zon hura. Autoa beste neska
baten izenean zegoen. Neska
hura Madariagaren Iparralde-
ko idazkaria zen. Euskalduna
eta jatorra zen. Ni, aldiz, Haz-

parnen irakasle, eta sistema antolatu nuen aste oroz Iruñera
autoarekin joateko. Autoa bete egiten zidaten, armaz norma-
lean edo eskuorritz berdinean, ez dakit. Nik beterik bazen beza-
la hartzen nuen. Ez nuen sekula ikusi nola betetzen zuten.
Banuen sardeska baten moduko giltza hura irekitzeko. Nik
banuen tresna hori, eta Iruñera etortzen nintzelarik, han zi-
ren bi liberaturi irekitzen nien eta berek egiten zuten nahi
zutena kotxearekin. Arratsean, berriz hartzen nuen kotxea.
Ofizialki, ni matrikulatua nintzen Opus Deiko unibertsita-
tean, zientzia biologikoetan. Joaten nintzen eskoletara. Ziria
sartua nien, uste zuten benetan beren geroa nintzela hemen,
Iparraldean.

«Peugeot auto handi
batekin ibiltzen nintzen.
Oso ondo egindako zola
bikoitza zuen. Sistema
antolatu nuen aste oroz
Iruñeara joateko. Autoa
bete egiten zidaten,
armaz normalean edo
eskuorritz berdinean»

**Enbatakoa eta ETAkoa izateaz gain, Opus Deiren aban-
goardia ere bazinen, beraz?**

Haien ustez bai! Klase partikularrak ematen zizkidaten. Lana banuen gero! Matematikako gauzak ere eginarazten zizkidan Txillardegik, estatistika zenbaitetarako. Bazen lana. Bost bat hilabetez aritu nintzen lan horietan. Urrian hasi nintzen eta otsailean erori. Egun batez astean ez nuen lanik egiten Hazparnen eta Iruñera joaten nintzen. Dantxarineatik pasatzen nintzen beti. Aldi batez, geldiarazi ninduten, eta hango polizietako batek galdetu zidan ea emaztea eramango nuen Iruñera. Baietz, nik, eta banoa emazte horrekin. Baina hogei kilometroro erregaia bota behar nion kotxeari, tanke txiki-xearengatik. Ez zen oso dotorea. Diru gutxi nuela esaten nion, gutxi beteko nuela aldiro. Behin, bi, hiru aldiz eraman nituen emazte guztiak. Denek nahi zuten enekin joan. Nik erraten nien itzultzea biziki berant egiten nuela eta ezin nituela ekarri, eta egia zen. Orduan, erran nion Madariagari ezin nuela horrela segitu, eroriko nintzela, emazte haiek konturatuko zirela. Beste txofer bat atzeman behar zuela erran nion. Gauzak aldatzeko, nik erran nuen kotxea nik hartuko nuela ene izenean, baina beste batek gidatzekotan. Egin nituen papearak aldatzeko. Urtarrila zen. Abenduan izan zen petardo bat Iruñeko Erorien Monumentuan, dinamita kartutxo batzuekin, eta urtarrilean berriz joan ginen beste aldera. Batzuetan, muga pasatzen nuelarik, errefuxiatu bat hartzen nuen kotxean eta hara eramaten, lanera. Orduan, *William* zelako batekin joan nintzen. Jokin zuen benetako izena; Algortakoa zen. Haren gurasoek bazuten gozotegi oso ezaguna Algortan. Hura pasarazten nuen, eta elurra bazen Belaten. Elurretan, autoa berak eramango zuela erran zuen Jokinek, eta istripua izan genuen. Hura autoestopean joan zen Iruñerantz, eta ni Elizondorantz, mekanizierarengana. Autoa Elizondon utzi eta neure kabuz itzuli nintzen. Hamabost egun iragan ziren, eta norbaitek joan behar zuen kotxearen bila. Gero jakin dut Madariagak –orduko ETAko *number one* zen– egin zuela bilera bat bere militanteekin esateko kotxearen bila joan behar zela eta *Maite*-k –erran nahi baita, nik– joan behar zuela bila. Hor ziren militanteak, bat bederen, ez ziren ados horrekin,

tarte horretan Jokin eroria zelako Poliziaren esku. Hartu eta izorratu egin zuten, egurtu, ospitalean ere izan zen hain xehe-katurik geldituta, eta nonbait txakurrek jakin zuten enekin zetorrela eta kotxearekin istripua izan genuela. Hori nik ez nuen jakin, ez zidaten erran, baina haiek –ETAkoek– jakin beharko zuten, gaitzeko erorketa izan baitzen Iruñean eta militante ezagunak etorri baitziren Iparraldera gordetzera.

Kotxe bila joandakoan seguruenik harrapatu egingo zintuztela bazekiten, beraz.

Bai. Eta, gainera, ni bidaltzearen kontrakoan agertu zena igorri zidaten niri enkargua ematera. Hori jakin da geroztik, pentsaketan ari izana naiz ulertzeko. Eta ondorio hau atera dut: lan hori utzi nahi nuela errana nien, eta militante galdua nintzenez, neu bidali ninduten. Segitzeko prest nengoela erran izan banu, besterik litzateke. Gainera, beren orduko teoriaren –*Action/Répression/Action*, Algeriako gerlan FLNk praktikan jarria– egiaztatzeko abagune egokia bilatu zuten.

Eta auto bila joan zinen.

Bai. Nik banuen neure kotxea, eta Hazparneko kolegioan ingeles irakasle bat bazen, Ameriketatik etorria. Jose Luis Ateka Ugalde izena zuen. Ameriketako marine izana zen, eta burua sendatu nahi zuen. Bazuen osaba bat apez Bizkaian, eta osaba horrek bazion galdea Xarritoni ea leku bat bazuenentz bere ilobarentzat. Xarriton Hazparneko kolegioko lehendakaria zen, izan ere. Oso jatorra zen Ateka, eta kotxe bila joateko, mekanizieraren faktura ordaintzeko diruarekin etorri zitzaizkidalarik, hari galdetu nion ea enekin joango zen, Elizondoko kotxea hartu ondoren nirea beste norbaitek hartu behar zuelako. Halaxe prestatu zen eni laguntzeko.

Behin kotxea hartzen dudalarik, irekitzen dut eskularruen kutxa, hotz zelako, eta han dakusat dinamita ziri bat. «A ze memeloak, dinamita hemen utzi dutenak!», pentsatu nuen. Eta ziria hartu eta poltsikoan sartu nuen. Ezin zen dinamita alferrik galdu, gero!

Mugara patrikan dinamita zeneramala heldu zinen, orduan?

Bai. Bertan gelditu eta Espainiako Poliziak dena atzeman zuen. Zain nituen. Egun berean atxilotu zuten Ateka ere. Hura ere bizpahiru egunez egon zen haien esku.

Ez ninduten jo. Hiru egun lo egin gabe atxiki bakarrik, besterik ez zidaten egin.

Iruñeko kartzelan egon zinen, ezta?

Bai. *Bandidaje, terrorismo y rebelión militar* leporatu zizkidaten. Guillermo horren epaiketa Madrilén egin zutenean, hara eraman ninduten elkar ezagutzen ote genuen argitzeko. Gasteizera, Avilara, Madrilera aldatu ninduten. Ez genuela elkar ezagutzen esan, eta Iruñera bueltan.

Iparraldeko lehen atxilotua izan zinen Hegoaldean, beharbada?

Bai. Hortik dator ene ospe guztia, ez dut beste merezimendurik.

Inoiz ez bezalako mugimendua sortu zen Iparraldean zu askatzeko.

Bai. Enbatako lagunak portatu egin ziren. *Enbata* aldizkariaren salmenta gora egiten hasia zen ordurako, eta nire atxiloketaren ondoren behera egin zuen erabat. Militante kopurua, baina, asko handitu zen. Bezeroz aldatu balitz bezala izan zen. Militanteak ugaritu egin ziren. Parisen ere, sustengu talde polita sortu zen, PCEko jende anitz, unibertsitateko jendea, Tuñón de Lara, zinemagileak, kazetariak... Batzorde hura puxanta zen.

Zu, bitartean, kartzelan zinen. Ba al zenuen kanpoan gertatzen ari zenaren berri?

Pixka bat bai. Gurasoak ez ziren eskuz esku ibiltzen haiekin. Hastapenean, atxiloketa lotsagarritzat hartu zuten. Hala eta ere, etortzen ziren astero. Hazparneko kolegioko irakasle batzuk ere... Nik ez nuen nahi *nire* kotxea zakurren esku

geratzea, Dantxarinean zelako. Dinamita aurkitu zidaten, baina poliziei kontaktzen nien frantses neska inozoa nintzela, eta ez dut uste kotxeko zola bikoitza aurkitu zutenik. Eta ezin nuen konpreniarazi behar zela kotxe hura handik kendu.

Banuen komunikatzeko manera bat, apez batekin. Ni konfesatzera jiten zen, eta hari ematen nizkion paper batzuk kanpora ateratzeko. Jesuita zen. Opus Deikoak ere etorri ziren bisitan hastapenean, baina utzi zioten etortzeari. Beldurrak airean joaten zen jesuita hura, baina laguntzen zidan. Hala eta guztiz ere, ez zuten kotxea kentzen, eta nik beldurra banuen. Xarritonek antolatu zuen zerbait apez bat joan zedin bila Dantxarineara. Hala eraman zuten gure etxera. Gure aitak gorde zuen kotxea, eta ez zion inori eman nahi, bazekielako bazuela zerbait. Ni saiatu nintzen azaltzen zer zeukan, baina ez zuen deus ulertu. Belar meta baten azpian gorde zuen! Urte eta erdi egin nuen preso, eta libratu eta sei hilabete berantago etorri ziren Joxe Mari Eskubi eta horiek kotxea eramatera.

«*Enbata aldizkariaren salmenta gora egiten hasia zen ordurako, eta nire atxiloketaren ondoren behera egin zuen erabat. Militante kopurua, baina, asko handitu zen*»

Zer gogoratzen duzu kartzelako egonaldiaz?

Ez dut gaizki pasatu, benetan. Ijitoak, biluzten ziren eskizofrenikoak, putak ditut gogoan. Mixeriak. Francoren *Ley de Vagos y Maleantes* izeneko harekin, sanferminetarako, espetxea jendez betetzen zen. Testuak makinaz jotzea ikasi nuen han. Zientzia biologikoen ikasketei ere eutsi nien. Espainola ere aski ikasi nuen, eta sukaldean egiten ere bai. Funtzionarioentzako jatena geuk prestatzen genuen. Horri eskerrak, geuk ere ondo jaten genuen. Denentzako ile apaintzaile lanak egiten nituen, gainera. Erredentzio gisa ez, beste presoei laguntzeko baizik. Mojak ziren gure zaindaria. Haiei giltzak lapurtzea kirol preziatua zen.

Libre geratu eta gutxira, hauteskunde kanpaina betean sartu zinen, hautagai bihurtuta. Herriz herri egin zenituzten ekitaldiak.

Bai. Sekulako kanpaina ederra egin genuen herriz herri. Enbatako hautagaia nintzen, eta bada ohitura hemen Herriko Etxeetara joan eta auzapezarekin mintzatzeko. Jende anitz etorri ziren halakoak entzutera. Amerikar erara antolatu genuen kanpaina hura. Hauteskunde orokorrak ziren, baina, eta ez genuen lortu bozen %5eko helburua erdiestea. Ehuneko hori gabe, ez dizkizute kanpainako gastuak ordaintzen, eta guk %4,80 lortu genituen. Orduan, Abeberrik egin zuen bere kolpe handi bat. Bozetan gure lehiakide izan zirenak bana-ka ikustera joan zen –Henri Grenet zen bat–, eta erran zien batari eta besteari mugimendu bezala gaizki ginela, sos guztiak xahutu genituelako. «Gure hautesleak libre uztea dugu asmo, baina dirua behar dugu, eta zuk ez badiguzu ordaintzen, errango diegu besteari emateko boza», erran zien. Biek eman zuten dirua! Hala ordaindu genituen sosak. Bospaseik bakarrik jakin genuen hori. Horrela, libertatea utzi genien bozka eman zigutenei.

Gai horretan gareno, enbeia dut Arño Hegiaphal aipatzea. Hura zen nire ordezkaria barnealdeko barrutian –legeak ezartzen du hautagai bakoitzarekin ordezkari bat badagoe-la–. Sohütako artzaina, hiru haurtxoren aita gaztea, berez sortutako abertzalea hura ere, autodidakta, inguruko borroka sozialetan konprometitua, xume bezain karismatikoa, Zuberoko herri tipietan %80 boz bilarazi zizkiguna, bai eta ere emaitza politikak Zuberora osoan.

ETAko militante izan ondoren zu Enbatarekin aurkeztu izanak ez al zuen tirabirarik sortu?

Eni ez. Badakit batzuei ez zitzaiera gustatu, eta lege bezala ezarri zutela Enbatan kidetza bikoitza debekatua zela. Lehena ez zen halakorik aipatzen. Baina hor izan zen beste atxilotu bat: Patxi Noblia. Ez zuen aste bat ere egin preso.

Ez dakit nola konpondu ziren gauzak. Patxi eta ni ez ginen benetan ETakoak, fardel garraiolariak baizik.

Gisa guztiz, barneko araudiak izanik ere, beren burua zaindari bezala ikusten zutenek luzitzeko aukera gutxi zuten, zeren eta hor zegoenarekin egiten zen edo tutik ere ez. Enbatakoek oso ondo ulertzen zuten hori eta bazekiten ausartak izaten.

ANTZERKIRA JAUZI

1967ko martxoan izan ziren hauteskunde haiek. Hurrengo urtean oholtza gainean ageri zara *Matalas* antzeztanarekin.

Matalas-ekin agertu nintzen antzerki munduan, bai. Piarres Larzabalena zen. Baita *Ibañeta* ere. Azken hori 1969an egin genuen.

Zeu zuzendari zinela, gainera.

Bo, Telesforo Monzon eta Roger Idiart ziren zuzendari izendatuak, baina nik eta beste lagun batzuek bagenituen ideia batzuk gauzatzeko. Pieza horren zuzendaritzagatik izan ziren borroka biziak. *Ibañeta*-k pieza historikoa behar zuen, eta gure taldea osatu zen *Matalas*-endako. Besteak beste, Manu Robles-Arangizen seme Ugutz zegoen. Biziki aktore ona zen, eta hark galdegin zuen bere anaiak obrako jantziak diseinatzea. Hor hasi ziren gure arteko desberdintasunak, ze nik erraten nuen ez zela garai batean mugatu behar, gaurko gauza zela eta garairik gabe bezala jarri behar genuela. Nire erabakiak irabazi zuen, eta Ugutzek ez zuen nahi izan segitu. Ugutz ez zen ETaren alde garai hartan, eta nik ETaren motorra berotzeko erregai gisa ikusten nuen *Ibañeta* hura. Gauza moderno bat nahi genuen planteatu, baina Roger Idiarrek eta Monzonek ez zuten ideiarik ere nola modernizatu hura. Euskal antzerki amateurrean badira kode batzuk ez direnak errazak gainditzeko eta egin genuen, beraz, baina arrakasta gutxi ukan zuen.

***Matalas-ek ez bezala. Matalas eskola zaharrekoa zen, no-
labait esatearren.***

Arrunt klasikoa zen, bai, altzari eta arropa ederrekin, predikua egiten... Apezkeriak! Antzerki amateurra, hemen barnealdean, apezak ziren. Apezak dira zuzendariak, eta apezak bezala mintzo dira oholtzatik. Deklamatu egiten dute. Guk beste zerbait bilatzen genuen baina gaizki atera zen. Eta gero, berrogei urte berantago, Antton Luku aldi batez gure etxera etorri zenez, Larzabalen antzerkiari buruz zer nioen filmatzera, pentsatu nuen: «Pieza hori zor diot Larzabali, eta izorratu nuen pixka bat!». Idatzi zuelarik, eman zion rol nagusia emazte bati; nahi zuen nik egin nezan emazte hori; eta egin nuen, baina ez zen atera Larzabal pozik uzteko moduan.

Matalas-en garaian ezagutu al zenuen Larzabal?

Bai. *Matalas*-en bazen rol bat, gobernadorearen keridarena, bihotz handiko putatxo bat, eta nik egin nuen harena. Orduan ezagutu ginen, eta pentsatu zuen hor bazuela emazte bat nahi zuena rol bat egin. Eta tradizionalki ez denez egon ia emazterik... Molièreren antzerkikoak bezalako emazteak baditu, neskameak eta, oso abilak, baina ez dira emazteak egoera

tupin bat bezala hartzen dutenak. Menperatuak dira batez ere Larzabalen antzerkiko emazteak, eta nahi izan zuen egin emazte bat desberdina. Hark ez zidan zuzenean erran, baina *Ibañeta*-ko pertsonaia niretzat idatzi zuela konpreniarazi zidan. Anaiaren eta senarraren laguntzailea zen *Ibañeta*-ko Otsanda, baina militantea bere kabuz. Antzerkiaren eta biziaren arteko zubi hori...

«Menperatuak dira batez ere Larzabalen antzerkiko emazteak, eta nahi izan zuen egin emazte bat desberdina. *Ibañeta*-ko pertsonaia niretzat idatzi zuela konpreniarazi zidan»

Larzabalekiko zordun sentitzetik sortu zen bigarren *Ibañeta*, beraz. Ander Lipusek lagundu zizun zorra kitatzen, 2008an.

Bai. Ez nuen lehendik ezagutzen, baina ikusia nuen zer egiten ahal zuen, eta harekin harremanetan jarri nintzen. Onartu zuen gure talde bat zuzentzea. Izurako Haize Berri taldearekin egin genuen, nik uste, zerbait biziki ederra. Hamabost bat aldiz eman genuen Iparraldean, Hegoaldean gutxiago. Oso-osoa modernoa zen, baina jende arruntek ulertzen zutela. Ez da erraza. Lipusen ikusmoldea zen pieza horretan indar guztia testuan izatea, eta hori erakusteko amateur batzuekin, energia guztia ahotik kanalizatu behar zuen. Amateurrek gorputza nahi dute mugitu, eta eskuak lotuak bagenitu bezala erraten genuen testua. Pastoraletatik hartutako osagaiak ere erabili zituen. Baziren keinu anitz, eta jendeak detaile txiki-txikiak ere hartu zituen Iparraldean. Hegoaldean, fisik ere ez. Hegoaldean, horrelako antzerki batekin joatea denbora alferrik galtzea da.

Zergatik?

Lehenik, amateurgoak bere arauak badituelakotz: bata eta lehena, aktoreak eta publikoa ber komunitatekoak direla, elkar ezagutzen dutela. Horrek ez du funtzionatzen ahal beste aldeko talde amateur batekin. Izenak erraten duen bezala, 'beste aldekoa' delako. Bigarrenik, zure emanaldi xumea presentatzen duzularik konpetentzia handia aurkitzen duzu aste bukaerako txikiteoarekin. Etxetik ateratzen denak nahiago du bere *numeritoa* egin, ohiko lekuetan eta kuadrillarekin, eta ez beste batzuen *numeritoak* ikusteko leku itxi batera joan. Aipatu behar liteke ere amateurgoaren kalitate txarra, profesionalarekin alderatuta, baina zakur horrek badu beste buztanik.

Bigarren Ibañeta-k izan du beste ondoriorik.

Bai. Harez geroztik, Lipus etortzen da kasik urtero hemengo talde baten laguntzeko. Zuzendari bezala biziki estimatua da. Eta gainera, euskarazko antzerki profesionalaren sailean, fenomeno berri baten sustraietan dago. Urtero ez bada, bi urtero, hiru talde profesionalen artean –Iparraldeko Petit Théâtre de Pain taldea horietako bat delarik–, bi aldeetan emateko ezaugarriak dituen pieza berri bat muntatzen dute. Horiek

guztiak gutxi ez, eta zutik ezarri dute ere ekoizle eta bana-tzaile erakunde bat, bi aldeetako administrazioekin aritzeko trebea dena: Artedrama. Azken finean, antzerkiak ere bere neurri nazionala har dezan falta zena egin dute. *Berria*-k egin duena, adibidez, egunkari mailan. Aurten, Lipusek muntatu du beste obra bat, bakarrik bere konpainiarekin, Huts Teatroarekin, bi aldeetako aktoreekin: *Etxekoak*. Bai Iparraldean eta bai Hegoaldean ari da kurrutzen obra.

Zuk parte hartzen duzu bertan, aktore lanetan.

Bai. Orain berriz ere sartu banaiz, baina, ez da afixa batean izateko. Nire ametsa da beti antzerki herrikoia baliatzea telebisioaren antidoto bat bezala. Baina ez da erraza gaitasuna ukaitea zortzi egunez talde batekin gauza bat preparatzeko. Jendeari antzerkira joatea galdegin beharrean, interesantea litzateke antzerkia jendea den tokira eramatea, merkatura, bidegurutzera, kale kantoira... Kaleko antzezlan laburra, ordu erdikoa, ikuspuntu bat emateko. Uste dut errusiar iraultzan egin zutela hori. *Agitprop* deitzen dutena da. Ez luke antzerki militantea izan behar. Antzerki militantea aspergarria da, izan ere. Jendeari galderak eginarazi, lotura sozialak estutu eta aldi berean ontsa pasatzeko aukera emango dion antzerkia behar luke. Antzerkiak behar luke indarra ukan, baina ez da erraza. Antzerkilari handiek ez dute nahi aktualitatearen gibelka ibili, nahi dute beren obrak egin.

Non eta noiz maitemindu zinen antzerkiaz, baina?

Parrokietan. Ume denboran. Nire belaunaldian antzerkia futbola baino askoz inportanteagoa izan da. Parrokiak urtean bi aldiz antolatzen zuen antzerkia. Tipi-tipitik –uste dut ez nekiela irakurtzen, beraz, lau bat urte nituen–, apezpikua heldu zen herrira, eta alkateak ez zekienez hitzaldiak egiten, mojek kopiatu zuten hitzaldi bat, gure amari eman, eta amak erakutsi zidan niri hori errezitatzen. Arropa xuriz jantzita irten nintzen. Han ezagutu nituen taula gaineko beldurra eta lilura. Hor hasi nintzen, eta Baionan eskolan ginelarik urtero

baziren bizpahiru pieza. Ingelesez ere egin dut antzerkia. Gure kolegioan bazen antzoki bat, eta horretaz arduratzen ziren mojak. Hor egin dut hainbat aldiz antzerkia, hamabost aldiz edo. Gero, berriz hasi nintzen *Matalas*-ekin. Ordurako banekien antzerkia maite nuela.

Inoiz eten al duzu taulenganako harremana?

Beti maite izan dut biziki irudien mundu hori. Argazkia ere ikasi nuen. Irudigintza, irudimena eta halakoak interesatzen zaizkit. Eta gero, antzerkia ikusten segitu dut. Hemen badira oraindik herri batzuk antzerkia lantzen dutenak asko. Horiek xerkatzen dituzte laguntzaileak eta halakoetan ibilia naiz asko. Ekin-en nintzelarik arratsetan kasik beti banuen errepikatzerik talde batekin edo bestearekin. Eta egiten nuen futbolean *begirale* izena duen figura horrena: joaten nintzen herriz herri ikustera talde txikiak, antzezle onen xerka, beti pentsatuz talde bat ona egiteko behar direla

antzezle onak. Badira batzuk sekulako talentua dutenak. Oraindik, antzerkia herrikoia da Iparraldean. Eta orain herrikoitasun horrek beste maila bat hartu du, apezek ez dutelako gehiago eraginik. Antton Luku, Mattin Irigoien eta beste badute gazteria inguruan, eta sorkuntzaren sukar hori

bada. Ez dakit noiz artio, baina bada. Itsasun bada talde biziki ona, adibidez. Urtero zerbait ateratzen du.

«Oraindik, antzerkia herrikoia da Iparraldean. Eta orain herrikoitasun horrek beste maila bat hartu du, apezek ez dutelako gehiago eraginik»

***Etxekoak* antzezlanean, burua galtzen ari den emakume baten rola jokatzen duzu. Protagonista gaztearen amama zara. Zer nolako harremana duzu gazteekin? Inguruan badituzu beti.**

Orain ikusten ari naiz benetan zaharra naizela, hilabete haue-tako kontua da. Ikusten ditut gero *Etxekoak* antzezlanerako

filmatutako irudiak, eta ikusten dut ez dudala gazteen eragina. Horrek garrantzi handia dauka antzerkian. Lehenago, nire burua preparatzeko behar nuen ordu erdi bat, eta orain ordu-bete. Dena makaldu egiten da. Orain arte ez nintzen ohartu.

Baina bai, gazteekin bai. Normalean, nire adineko jendeak ez ditu maite halako kontuak, nire anaiak salbu. Gazteetan ere, Lukurekin edo Irigoienekin ezagutu ditut. Lehenago, Franco hil osteko urteetan-eta, toberak arrapiztu ondotik –1974an egin genituen Iholdin, nik uste–, herri txikietan gai sozial batzuk eta baserri mundukoak landu genituen Gara-zi aldeko talde batekin. Nik beti banituen bi helburu: bat, gauza batzuk gure ikuspegitik hedatzea ahal bezainbeste; eta bi, antzerkia lantzen zutenek beren burua jendaurrean kontrolatzea lor zezaten. Hori arazo aski handia baitzen baserri munduan, jendeak ez direla ausartzen eta trebatzen horretan. Eta antzerkia sekulako eskola da.

Hori Aski fronte kulturala zen, ezta? Egun erdia baserrian lanean egiten zenuen, baina beste erdia liberatua zinen antzerkirako.

Bai. Errepikatze batzuk egiten genituen goizeko laurak arte. Orain Ortzaizen den Graxi Etxebehere ere antzerkilarri amorratua zen. Haren etxean egiten genuen errepikatze anitz. Euskal Herriko Laborantza Ganbera berriko ardura-dun gehienak, garai batean, gure eskuetatik pasatuak ziren antzerkia egiten. Humusa prestatzen genuen. Hori egin eta gero ez ziren ber pertsonak. Beren buruan konfiantza gehiago hartzen zuten. Besteentzako lan egiten ere ikasi zuten han, jendaurrean jokatzeko ikastearekin batera. Mixel Berrokoirigoin, esaterako, izugarri antzerkizale ona zen. Horiek guztiak antzerkia egin dute. Bizitzaren ikastola bat ukan dute hor.

Larzabalaren garaian antzerkiak garrantzi handia zeukan Iparraldean. Oraindik ere jendea mugiarazten duela esan duzu. *Ibañeta*-ren 1969ko bertsioaren eta 2008koaren artean bada alde nabarmenik. Ikusleen artean ere bai?

Ibañeta-ren merezimendu handiena da –eta horretan da benetako obra bat–, 1968an idatzia izan zenean ETAREN aldekoa zela eta berrogei urte geroago bestelako irakurketa bat izan zezakeela. Berriz egin dugularik, su-etena ez zen emana oraindik, baina askok pentsatzen genuen, nik ere bai, behar zela utzi borroka armatua beste manera batez aurreratzeko, eta testu berak ematen zuen horren esplikatzeke ere. Orduan, ariketa oso interesantea da. Zeri ematen dion garrantzi handiago, analisia egin behar da. Hor bazen pertsonaia bat, aski gutxi agertzen dena, Pizkor izenekoa. Pizkor da gudari bat, taula gainean zauritu eta hiltzen dena. Zergatik Larzabalek Pizkor deitzen du pertsonaia hori? Hiltzen da, baina bere baitatik beste zerbait ateratzen da. Hori zen gure bigarren bertsioaren hezurdura. Hor uste dut lan ona egin genuela. Hori aurkeztu genuelarik ere, nahas-mahas bat izan zen gure artean. Erran nuen, publikoki, ikusten genuela borroka armatua aldatu behar zela, baina ez genuen taldean aipatua, eta taldeko batzuk ezin irentsiz egon ziren. Gero pasatu zen. Izuran egin genuen. Hemen Iparraldean bekatu zen horretaz mintzatzea. Hori gauza biziki nazkagarria izan da. Iparraldean izan da bereizte bat bezala Batasunaren aldekoen eta Batasunari lerrokatu nahi ez zuten hemengo abertzaleen artean. Presio handi bat izan da militanteen artean. Konpondua da.

Noiz sortu zen hori?

Arrunt artifizialki. Batasunaren ez dakit zenbatgarren asanblean. Aralar sortu zelarik. Orduan da.

MATXISMOAZ, FEMINISMOAZ

Hamarkadak lehenago ere, izan zen antzeko bereizketarik, ETA militarren eta Iparretarrak-en aldekoen artean. Hegoaldeko abertzaletasuna Iparraldera etortzeko moduarekin zerikusia ote du horrek? Paternalista-edo ez ote zen Hegoaldekoen jarrera?

Erabiltzen ditugun hitz horiek, *paternalismoa*, *dominazioa* edo *matxismoa* erraten ahal genuke ere, ez dira egokienak kasu honetan. Ez da ahantzi behar 1970eko hamarkada bukaeran sei erakunde militar bazirela Iparraldean: ETA (m), ETA (pm), Komando Autonomoak –hiru horiek Hegoaldean aktibo baina Iparraldean egoten–; gehi IK Iparretarrak, Hordago eta EZ Euskal Zuzentasuna –Iparraldean aktiboak–. Bretainian, Okzitanian, Korsikan eta Frantzian ere baziren erakunde militarrik, bai eta ere Alemanian, Italian eta Espainian.

Nik ez dakit nola aztertu behar den garai horretako fenomeno hori, baina Iparraldeko abertzaletasuna ETArri lotua da nahi edo nahi ez. Ber urteetan sortzen dira Enbata eta ETA, bakoitza bere izateko manerarekin, eta kontuz ibiltzen dira batak besteari sobera itzal ez egiteko. IK sortzen delarik, talde armatu, klandestino, iraultzaile gisa, ETArekin baditu bere harremanak eta adostasunak. Uste dut ber gauza erran litekeela Hordago taldeaz. Baina dena usteltzen da ETA (pm)-ren zatiketarekin. Orduan, besteengandik desberdintzeko *miliak* deitzen diren ETArri militanteek IKrengan zuten eragina galtzen dute. Mintze horren zergatia eta garapena ez dira oraindik benetan ezagunak, ukatuak ere badira zenbait aldiz, baina nik ez dut uste batez ere *paternalismo* edo senide arteko konplexu batzuen ondorioa denik. Delako paternalismoa estakuru bat izan da zenbaiten kontaketa presentablea izan dadin; abertzaleentzako asmatu den kontaketa da.

Garai bateko polimili ugari miliek onartu beharreko kontaktetaz ari dira orain, eta milien barkamen eskaera ezinbesteko baldintza dela errepikatzen.

Ni ere barkamena eskatzearen alde naiz, gure arteko adostasun ahal bezain goragokoa edo sakonagoa lortzeko, baina jakin behar da nori eta nola eskatuko den. Abertzaletasuna eta euskaldun izateko eskubide zabalena ukatzen duenari, ez. Nik sinesten dut, ez daitezen errepika, gauzak kontatu eta mahaian ezarri behar direla. Arrisku bat da, jende gehienak erraten duelako hori ez dela egia, hori gauzak ikusteko

manera bat dela, baina eztabaidarako behar dira kartak bota, eta ez beti isilean gorde, kontrabandistak bagina bezala. Zerbait galdu dugu bidean, baina hori da arriskua. Aurreratzeko, eleak zuritzea beharrezkoa da. Erran gabekoa erran behar da.

Dominazio eta matxismo hitzak aipatu berri dituzu. Erran behar al da ETA matxo alfaz beteriko erakundea edo erakunde matxista izan dela?

Badira emazteak ere matxistak direnak, anitz; eta gehiago, eman dezagun, garatu ez diren herrialdeetan. Gizon feministak ere badira. Orduan, batzuetan ez denez genero istorioa aipatu gehiago, sexu istorioa erabili behar: arra eta emea. Ar guztiak ez dira matxistak eta eme guztiak ez dira feministak. Ekonomian bada kapitalaren partea eta lanaren partea, eta uste dut erakunde militar horretan bazirela gauzak pentsatuak arrentzat, eta beste batzuk edozeinentzat, emeak barne. Behar-bada, ez baitziren benetan askatuak horrelako gauzendako.

Izan dira beti emazte bakan batzuk, laguntzaile, baina ez dakit noiz hasi zen emazteen armak eskutan hartzea. Nik ez dut armarik hartu, eta hartu zituztenek ez zuten erraten, erortzen ez baziren. Ez dakit izan zenez barne borroka baten ondotik edo gauza natural bat bezala. Arma hartzea ez da zartaina hartzea.

«Nik sinesten dut, ez daitezen errepika, gauzak kontatu eta mahaian ezarri behar direla. Aurreratzeko, eleak zuritzea beharrezkoa da»

Dolores Gonzalez Katarain Yoyes-ek hartu zituen armak, arau zen gudari gizonetzkoaren irudia apurtuz. Nola bizi izan zenuen haren hilketa?

Armak hartzea eta gudari irudia, bi gauza oso serioak, irudi izatetik aparte. Hain serioak, non sakratuaren ertzean dauden. Non bizia eta hiltzea jokoan dauden. Armek edo gudariak –gizonetzkoak zein emazteak– askatasun kolektiboa

aipatzen dute. Horra zergatik nahiago ditudan errepresentazioen eremutik haratago. Islam erlijioak, bai eta ere Lutherismoak, profetaren edo sainduen errepresentazioak debekatzen dituzte, hurrenez hurren. Nire sentsibilitatea ere hortik dabil. Arau bakar bati erreferentzia bortxatua edo puxantari lotua ez gelditzeko, ez mugatzeko.

Beraz, nork erran du Yoyesek armak hartu zituela? Berak? Bere senideek? Bere kideak? Badira argazkiak? Haren hilketaren garaian entzun dudan egiaren itxurako aitzakia bakarrak ez zuen irudi bat aipatzen, baizik eta jarrera bat. Buruzagi batena. Aginduak ematen dituena. Hor ere 'genero' kolpe bat egon daiteke. Baina ez naiz gizon baten larruan, gaizkiago hartzen dituena, kontziente edo inkontzienteki, emazte batengandik erortzen diren manuak. Beraz, beste hipotesi bat da, besterik ez.

Badira beste emazte batzuk gudariak izan direnak, beren historia judizialaren arabera, borrokan sartu direnak beste edozein jende bezala, beren helmenean zelakotz, fisikoki, intelektualki, espiritualki ere bai eta Yoyes zenaren irudi apurtzaile hori irabazi ez dutenak. Hurbilago sentitzen ditut horiek. Gainera, euskal borroka armatua klandestinoa izan da, horrek erran nahi du armak gorde behar direla eta merezimendua ez datorrela armen erabiltzeagatik baizik eta engaiamenduaren sakontasunagatik.

Yoyes zuzenean ezagutu al zenuen?

Pertsona ez dut ezagutu, baina Yoyes pertsonaia oso ezaguna da Euskal Herri osoan. Haren hilketa kolpe bat izan zen. Ekinen egiten nuen lana garai hartan eta ezin nuen sinetsi ETAk hori egin zuenik *damutzearen* aurka. Gero, errealtateari etsi niolarik, sinetsi nahi nuen bazirela egiazko eta pisuzko arrazoiak hilketa hori justifikatzen zutenak. Baina hor ere okertu nintzen. Zorigaitza benetan.

Emakume baten eskutan arautik kanpokoago ikusten ote ziren armak?

Beharbada, hor sarrarazi behar dira gauza anitz. Tradizioaren zama, esaterako. Gure mundu ikuskeran, gerla oso present da, baina ez da emakumeen lana. Adibidez, entzun dut gure amama erraten gerlara joatea azkena zela baina ezin saihestuzko zoria. «Gizonendako gerla eta emazteendako hilekoa», hara haren konklusioa –horren erreferentziak nire ume denborako oroitzapen magmatik jalgitzean, Erdi Aroko norbait naizela ematen dit–. Hala eta ere, garai hartako etxeetan armak baziren. Ehizara joateko armak baziren; baina, emazte gutxi ehizan. Betidanik izan da bat edo beste biziki ongi apuntatzen zekiena. Bakanak ziren, baina. Nik ez dut hori arauan sailkatzen, ez dut uste Jeanne d'Arc edo Easoko Katalina bezala ikusten zenik emazteek armak hartzea. Eman dezagun orain, emazte kurduen irudia. Estetika hori, ene ikuspuntutik, oso baikorra da. Ez bakarrik berdintasun aldetik.

Askapen nazionalerako borrokaren zilegitasuna lehen planoan ezartzen duelako, akaso?

Bai, hori bera.

«Iparraldeko ezkerreko abertzale batentzat, nazional, sozial eta genero askapenerako bidean aurrera egitea da helburua». Zeuk idatzia da. Parisko 68ko Maiatzaren olatua aparretan zenean, Francoren Sección Femenina indarrean zen artean. Duela lauzpabost hamarkada ez al zineten Iparraldean Hegoaldean baino aurreratua emakumearen askapen kontuetan?

Ez dakit ordukoa ilusio bat –txakur-amets zentzuan hartuta– izan ote zen ala ez. Bai Hegoaldean bai Iparraldean, auzi horiek gutxiengo baten barruko gutxiengo baten kontua ziren. Emazte gutxi ziren pentsatzen zutenak obratu behar zutela berdintasunaren alde. Baina, bada beste gauza bat orain dela gutxi pentsatu dudana: baginen emazte talde bat, elkar ezagutu gabe, gure amen partetik jin ziren gauza horien

beldur ez ginenak. Ez dakit Hegoaldean beldurra edo lotsa edo zer zen. Hegoaldean, emazteek ez zuten beren burua sobera aurreratatu behar, zeren aurreratzen bazuten... Oso diskretuak, beti bigarren maila batean aritzen ziren. Emazteak beti emazteekin ibili behar bagenu bezala jokatzeko zuten. Eta ongi artatuak, politak. Iparraldean, aldiz –Iparraldeaz mintzo naiz baina Euskal Herri osoaz mintzo behar da–, baziren emazte batzuk ez zutenak batere beldurrik ez hitza hartzeko jendaurrean, ez itxuraz behintzat nabarmentzeko. Lehen leerroan edo lehen lerroa ez zen leku batean agertzeko arazorik ez genuen. Diferentzia balio batean dago: batzuekiko, ausarta izatea baikorra zen; eta besteekiko, aldiz, ezkorra. Uste dut ausardia ontsa ikusia dela orain.

Gure etxean *Elle* eta *Marie Claire* sartzen ziren. Ideologia askatzailea zekarten, tradizioetik askatzeko eta modernismora jotzeko. Ez dut ezagutzen Hegoaldeko orduko emakume-prentsa, baina, baldin bazen, beste ideologia batekoa zen. Horretan ikusten duzu muga baten indar handia, Irungo nesken eta Hendaiakoen artean zer nolako diferentziak hazten ziren imajinario mailan.

Errefuxiatuen artean ere nabarmena al zen desberdintasun hori?

Ez genuen nahi desberdintasuna izaterik Ipar eta Hegoko abertzaleen artean. Orduan, emakume batzuk ikusten bagenituen *espainiar gajoak* bezala, eta haien gu *gabaxo nazkagarri* gisa, gaitzen saiatzen ginen. Desberdintasun hori gehiago ageri zen neska eta mutilen arteko harremanetan. Badut lagun zenbait orduan ezkondu edo bikotetu zena, 1968 inguruko errefuxiatu belaunaldi horretako kideren batekin. Baina batzuekin ez zen oso sana zenbaitetan. Baziren batzuk, gizon baino gehiago, gizon zirenak. Pentsatzen dut haien artean ere eztabaidatzen zutela hori, emakumeekiko jarraz mintzatzen zirela. Uste dut baietz. Gero hori normalizatu da, denborarekin. Baina hori ez zen bakarrik Euskal Herrian. Berrogei-berrogeita hamar urte geroago, agerikoa da

orduan izan zela ohituren liberalizazio moduko bat. Ez da sexualitatearen liberalizazio kontua bakarrik izan. Hartu-emanak ere lasatu dira. Hori izan da 68ko Maiatzaren emaitza iraunkorrena, ene ustez. Iraultza bezala ez da izan. Heziketa mailan-eta izaten ahal ziren aldaketek irauin dute bost, sei, zazpi urte. Vincennesko Unibertsitatean –68ko oldeak *konkistatutako* eremua zen– beste espiritu batekin ikusten ziren gauzak, eta boterekoek beraiek sua ezarri zioten bospasei urte geroago. Errotiko aldatze horren frogatik bat: Do-

mintxaineko gure etxean garai batean izan zitekeen malur handienetarik, eman dezagun, emazte ezkongabe bat haurdun gelditzea zen. Duela berrogei urte denok ahalgetzekoa zena, egun nahi lukete haurdun gelditzea, ezkondu edo ezkondu gabe, laborantza munduan. Birjinitatea, ezkontza eta halakoak ez dira gehiago balio bat, hankaz gora joan dira.

Orduan, feminismoarekin nola lotu hori? Nik aitortu behar dut lehenik feminista militanteak zirela ene lagunik gehienak. Nik ere feminismoaren ideologia ontsa atzematen nuen, baina ez naiz behin ere militantea izan, zeren eta hemengo feministekin beti baziren lehentasun istorioak. Abertzaletasuna bigarren mailakotzat ikusten zuten, feminismoa ezartzen zuten lehenik, eta azken finean gizona zuten ezartzen etsaiaren lekuan.

Eta zuretzat ez zen horrela?

Ez. Aitarekiko Edipotik inoiz sendatu ez den neskato honentzat, ezin jasana zen. Orduan, ez nuen lekua atzematen militantismoan. Gainera, baziren bospasei talde, Baionan bertan, joera desberdinekoak. Maiteen nuen joera, seguruenik

«Ene lagunik gehienak feminista militanteak ziren. Feminismoaren ideologia ontsa atzematen nuen, baina ez naiz militantea izan, zeren eta hemengo feministekin beti baziren lehentasun istorioak»

bertan nituelako lagunik minenak, deitzen zen *Psych et Po*, Psikoanalisi eta Politika. Horiek ireki zuten Parisen liburu denda biziki on bat: La Librairie des femmes. Eva Forest espetxean zelarik, hemen Hendaian manifestazio biziki ederra egin zuten haren alde. Gero, François Mitterrand bozetara aurkeztu zela-eta, haren aldeko botoa galdegin zuten! Utzi nion joateari. Horrelako gauza anitz bizi dituzu, badakizu? Baldekada bat ur hotz jasotzea bezala izan zen.

Angela Davis beltz amerikar intelektualak hiru opresioak –arrazakoa, klasekoa eta sexukoa– teorizatzen jakin zuen, baina bere denbora hartu zuen horraino heltzeko. Ez dakit gaurko feminismo derrigorrezko horrek zer dioen zapalke-ta hirukoitzaz, baina teorizazio mailan hurbilen eta gertuen, erabilgarrien ikusten dudanetako bat da. Zendu berria den Izaskun Larreategi bera oso sartua zen teorizazio maila horretan duela urte asko. Feminismoa ikusten dut diskriminazioen aurka, aukeren berdintasunean eta sexu askatasunean. Helburu erreformistak dira, eta edozein talde mistok bere gain hartu behar lituzke eskakizun horiek.

PARISKO IBILERAK

Parisko liburu denda aipatu duzu. Elkarrizketa hasieran esan duzu Domintxaineko baserriko egunerokora Paristik itzuli zinela, hogeita hamar bat urterekin, han bizitzen egon ostean. Zertara joan zinen hara?

Parisera igo nintzen konpultsiboki, parada presentatu zelakotz. Gela bat, lan bat –denbora libro anitzekin– eskaini zidaten zine ekoiztetxe batean, zeharkako publizitatea egiteko. Gidoiak irakurtzea zen nire lana, eta atzematea non eta nola txertatu markak, alkohol eta tabakoarenak batez ere, publizitatea egiteko. Champs Élyséesen zegoen bulegoa, apartamentu egokitu batean, eta lo egiteko gela seigarren solairuan. Zerbitzuko eskaileretatik igo behar zen, oinez beraz. Jende biziki gutti

ezagutzen nuen Parisen, euskaldun bizpahiru, Etorki kantu eta dantza taldean edo haren inguruan ibili izan zirenak.

Helburu argia hau nuen: ikasketak egitea –espainiar hizkuntzan lizentziatzea– intelektual munduaren atak irekitzeko. 68ko Maiatzaren lehen eta azken fruitua izan zen Vincennesko unibersitate berri-berrian izena eman nuen eta astean hiru aldiz joaten nintzen hara.

Eta zer aurkitu zenuen han?

Interes handia sortzen zidan gauza berria. Pedagogia oso aurrelaria. Irakasleak publikatutako obraren arabera hautatzen zituzten, eta benetan internazionalistak eta internazionalak ziren. Ikasleei beren gaia eskaintzen zieten. Azterketarik ez zegoen. Gaiarekiko interesa erakustea aski zen –aholkututako liburu bat edo bi irakurri eta fitxa metodikoki eginda, parte aktiboa hartuta– *Unité de valeur* zelakoa irabazteko. Vincennesen esperimentatu zen metodo hori.

Zein ikasgai zenituen?

Akultrazioa, esaterako. Hango irakaslea Peruko Altiplanoko indigena hutsa genuen. Gazteleraz ez zen biziki trebe, kitxua zuen hizkuntza eta kultura. Aldi oroz etortzen zen bere kulturaz mintzo zen objektu batekin –jostailu edo broderia bat, adibidez–, eta guri tokatzen zitzaigun jatorri kultura defendatzea; objektua baliatzen zutenei buruz batez ere. Oso pesimista zen. Akultrazio adierazle puxanta, Coca-Colaren logoa, hiru mila metroko Altiplanoraino igo zelakotz. Jakintsu isil haren lezioez profitatu genuenaren gakoa atzeman nuen, nolabait, komunista eta errefuxiatu politikoa zela erran zidanean.

Ideologia berriak eta progresistak ongi etorriak ziren Vincennesen. Psikoanalisia –Jacques Lacanek edo haren suhi Jacques-Alain Millerrek konferentzia bat ematen zuten egun oroz 13:00etan, anfiteatro bete-bete batean– eta estrukturalismoa, esaterako; baina benetako auzia marxismoa zen eta, marxismoan, politikari eta arteari aplikatzen bazen, Alderdi

Komunistaren ardurak. Eztabaida sutsuak izan dira baina ez da inor sustoz hil. *Ca, c'est la France.*

Garai hartan izan zen Burgosko Prozesua.

Bai. 1970eko abenduaren hastapenean hasi ziren ekitaldiak, Burgosen epaitzen ziren euskal preso politikoen alde eta Francoren entzutegiaren aurka. Orduko ohitura zen, fakultateetan, irakasle guztiak batzar batera deitzea anfiteatroetan, fakultate bakoitzak manifestaldia, greba edo zer egingo zuen erabakitze gaia aztertu eta eztabaidatzea. Vincennesen, Burgosko auziak batzar orokorra sorrarazi zuen. Entzun nuelarik mikroan zenak «*solidarité pour les camarades espagnols*» eskatzen zuela, hitza hartu nuen errateko kamarada haiek, euskaldunak izatetik harago, abertzaleak zirela. Ahal bezala azaldu nuen kontzeptu hori.

Batzarraren antolatzaileek gustukoa izan zuten antza, ber arratsaldean eraman baininduten Jussieu deitzen zen zientzia fakultate batera eta hortik zuzenbide fakultate batera. Lauzpabost egunez bizpahiru hitz-hartze. Eta olatua piztu bezala itzali zen, nire ekarpenei dagokienez.

Nolatan?

Arrats batez Ander Landaburuk deitu zidan telefonoz. Ez nuen ezertaz ezagutzen eta Juan Mari Bandres aipatuz manatu zidan publikoki isiltzea zeren antolatuak ziren militanteen lanak oztopatzen nituen. Erran zidan Jean-Paul Sartrek Gisele Halimiren *Le Procès de Burgos* liburuarendako idatzi hitzaurrea berek zutela bideratu, eta gauza horiek errespetatu behar nituela. Baina ez zen arrunt horretan gelditu Parisko nire hitz-hartze publikoa. Horrela ezagutu nituen psikiatra progresista batzuk. Leku irekiak antolatzen ari ziren beren gaixo edo ez hain gaixoentzat, eta horiek ere galdegile ziren Burgosko auziari buruz. Zoroekin, gainera, ez nuen itzalik egiten idazle handien eguzkiaren azpian.

Uste dut *camarades basques* bezala hartuak izan zirela Burgosko auzian auzipetutako gure kideak eta Parisen haien alde

muntatu zen manifestaldia sekulakoa izan zen. Sekulakoa benetan, ez baita horrelakorik inoiz izan euskaldunekiko elkartasuna manifestatzeko.

Kazetaritza ikasketak ere Parisen egin zenituen.

Bai. Parisen egin nuen bigarren ikasturtean, izena eman nuen ere zientzia politikoen unibertsitate institutu berezi batean, IFP Frantziako Prentsa Institutuan. Proiektu bat eginez sartu ahal nintzen hara. IFPn prentsaren inguruko materia guztiak erakusten ziren: prentsaren historia, ekonomia, zuzenbidea, finantzaketak, teknika desberdinak, giza baliabideak, kazetaritza... Ikasleak prentsa arloko enpresen zuzendaritzan aritzeko prestatzea zen helburua. Nire proiektua zen ekoizpen egitura bat sortzea Frantziako eremuan, ikus-entzunezko baliabideekin euskararen sustatzeko.

Saint Dominique kalean –IFP han zen– ez zen Vincennesko giroa, baina. Hirurogei ikasle ginen, horietarik hogeitau kanpotarrak eta ia denak prentsa proiektuetan leporaino sartuak beren sorterrietan. Haiak ez ziren Peruko gure irakasle kuttuna bezalakoak, arrunt alderantziz baizik. Pompidouren garaikoak eta aldekoak ziren. Jende tristea, bai Frantziako hexagonokoak bai haren hedapenekoak. Nik hor egin nituen bi lagun, bat frantsesa eta ezkertiarra ni bezala, eta beste bat quebecarra eta sindikalista. Beste orori ez nuen hitzik ere erratekorik.

«Parisen egin nuen bigarren ikasturtean, izena eman nuen zientzia politikoen unibertsitate institutu berezi batean, IFP Frantziako Prentsa Institutuan»

Zer gertatu zitzaion zure proiektuari?

Urtea bukatzen ari zela-eta, nire txostena aurreratzeko arazoak agertu zitzaizkidan, ene tutoreak SESB Sobietar Errepublikan Sozialisten Batasuneko ereduaren sarrarazi nahi zuelakotz butiga guztia. Eta horra non badiren unibertsitate

hauteskundeak ikasleen ordezkariak ez dakit nora igortzeko. Ezker muturreko guztiak, Parisko unibertsitateetan, hauteskundeen aurka ginen. UNEF Frantziako Ikasleen Batasun Nazional sindikatua, aldiz, alde zen, eta gure institutuan ez zen hautagai bat bera ere. Giro horretan, institutuko lehen-dakariak etxera deitu eta bere bulegora gonbidatu ninduen, niretzako berri on bat bazuela-eta. «Benetan proiektu interesantea zurea, badakit oztopo batzuekin ika-mikan ari zarela, baina konpongarria da guztia», erran zidan. Eta bigarren baselina geruza bat: «Urte osoan giroa ekarri duzu gure artera eta zure merezimendua estimatua dugu. Horregatik, hautatua izan zara, kontrapuntu bezala, eta ez diguzu etsipenik eman. Behar dizut orain eskaintza bat egin zure karreraren zango onarekin sartzeko. Lehenik, jakin ezazu keinu txiki bat eskatu didatela zure proiektuaren baitan Marseillan egin nahi zenuen praktika egonaldia onartua izateko. Hankatxo zuria erakutsi behar da ORTF erakundean –orduko irrati eta telebistako siglak– sartzeko, eta normala da, ezta? Gainera, dituzun *aurrekariekin*... Beraz, hau da nire eskaintza: ikasle ordezkarien hauteskundeetan zure burua aurkeztea, edozein etiketarekin, maoistarena nahi baduzu, eta, nire aldetik, marxan ezarriko dizut oporren landako makineria...».

Zer erantzun zenuen?

Ez nuen pentsatu ere egin! Arrapostu gisa, gure IFPko lehen-dakariak ikusi eta entzun zuen sumendi baten jazartzea. Eta hor gelditu zen Paristik intelektual mundura sartzeko nire ate irekitzea. Indar guztiekin haren bulegoaren atea danbata nuelarik.

Ez naiz batere harro horretaz, orain irri eginarazten badit ere. Uste dut hobe nukeela psikoanalisi sinple baten egitea jakiteko zergatik ez dudan behar bezala azken eginahala ematen, nire proiektuen aurka jalitzen diren ziztadak gainditzeko. Galtzaile konplexua? Adrenalinarekin kontrol gaitza? Edo irakurtzen jakin nahi nituzkeen patuaren hatz aztarnak?

ZATIKETA URTEAK

Paristik bueltatu zinen. Franco hil arteko garaia nola gogoratzen duzu?

Franco hil artean, hilabetez gau oroz egiten genuen hemen festa gau hartan hilko balitz bezala. Baionako festak ziruditen. Hor izan zen polimilien eta milien arteko bereiztea ere, eta hori biziki mingarria izan zen, eta orain artio ondo esplikatu gabe geratu da. *Ondo* erratean, partaideen lekukotasunei buruz pentsatzen dut.

Zuk zer esplikatuko zenuke?

Nik uste dut, ez baita esplikatu, orduko ber hutsak egin ditugula inkontzienteki. Adibidez, negoziazioa borrokaren ardatz jartzea. Edo pentsatzea aurkakoa etsai bezala tratatzen ahal dela edo ekintza militar txirtxiletatik etekin politikoa ateratzen dela. Negoziatu zuten polimiliek, barneko eztabaida labur baina gogor baten ondotik. Hor bereizi ziren. Hor agertu zen bokablea: *polimiliak* eta *miliak*. Polimili zirenek negoziatu zuten beren pasaporteak edukitzea; politika munduan integratzeko aukera bat ukaitea ere bai, pentsatzen dut; eta historia haien eskutik pasatuko zela, beraiek behar zutela kontatu. Izan zen ere Perturren desagertzea.

Ezagutu al zenuen Pertur?

Pixka bat, baina ez ontsa. Gose greba bat egiten genuelarik Maulen, etortzen zen egunero marra baten emateko, eta guk bagenuen gure marra. Komisario politikoa balitz bezala ulertzen nuen haren itzala, eta nik betidanik izan ditut maiteago gauza libertarioak. Inspirazioa, lagunak artekoak, su horretan ateratzen diren gauzak nahiago ditut, «bihar hau egin behar duzu» edo «halako manifestaria antolatuko dugu Baionan eta zuek ere bai hemen, guk hala diogulakotz» erranez goizean norbait jitea baino. Nik hori ez nuen maite eta hura horrelakoa zen, baina horrek ez du fitsik ikustekorik

ez baikorrik ez gaiztorik. Antolatua zen, eta sinesten zuen horretan. Jakina zen hura zela gau oso batez eztabaida ukan zuenatarik, Ezkerrarekin batera, mahai baten bueltan, Txomin Iturberekin eta Peixotorekin. Eta ETA hautsi zen. Eta beraiek segitu zuten beren bidea. Nola itzulikatuko zen ETA (pm) Pertur pistan gelditu balitz? Ez dakit, baina nik ez dut uste lagun ohiek desagerrarazi zutenik.

Eta nola itzulikatu zen ETA, zatiketa osteko lehen boladan?

Biziki ahulduta, dirurik gabe eta kontaktu oso gutxirekin. ETAn baziren batzuk politikaz gehiago arduratzen zirenak

«ETAn baziren batzuk politikaz gehiago arduratzen zirenak eta horiek kasik guztiak polimilietara joan ziren. Hautsi-mautsi hori izan zelarik, miliak erabat umezurtz geratu ziren»

eta horiek kasik guztiak polimilietara joan ziren, komandoetan zebiltzan beste bakan batzuekin. Bazen nahas-mahas bat, baina espezializazioa ere bai. Politikan zebiltzan gehienak ez ziren komandoetan ibiltzen. Orduan, hautsi-mautsi hori izan zelarik, miliak erabat umezurtz ziren. Herri batzuetan, denak polimiliek izan ziren. Eta ospea ere bai. Miliak ziren *astoak*, *mandoak*; eta

besteak *finak*, jakintsuak. Hori zen koadroa. Baina zer zen benetako erronka? Lehenik, Franco hilda ere ez zuela horrek Euskal Herria independentziaren bidean jarriko. Bigarrenik, militar espainiarrekin negoziatu behar bazen, ez zela banaka joaten ahal pasaporte baten bila. Militar espainiarrekin negoziatu zuten polimiliek, eta ETA erakundean segitzeko ez zen pasaportearen bila joan behar. Horren ondotik, miliek ikusi zuten, eta milien aurretik LABekoek –garai hartan hemen errefuxiatuta zegoen Jon Idigorasek batez ere–, ez zirela langile frontea eta fronte militarra erakunde berean ezarri behar, bereizi egin behar zirela. Fronte militarrean erortzeak ukaitea normala delako, baina horrek ez duelako mindu behar langile frontea. Horrekin ados ziren gehienak, baita militarrek

ere, eta haustura horren ondotik pentsatu zuten arlo militarra aparte tratatu behar dela, ez dela nahasi behar ez politikarekin, ez arlo kulturalarekin, ez langile frontearekin... Gero badira batzuk zubi egiten dutenak, baina horiek klandestinoak dira.

Hori, ene iduriko, izan zen ETAREN historian aurrerapauso biziki handia, hitzak ez baldin badu ere hori konpreniarazten. Nik orduan egiten nuen ene bizitzaren parte bat oraindik ere Parisen, eta harrigarria zen.

Zergatik?

ETA militarrek nola aitor zezakeen ez zuela politikarik nahi? Ematen zuen eskuineko zerbait, erakunde diktadura zale bat, baina ez zen batere horrela espiritua. Polimiliak ziren gehiago diktadura zale gure artean. Orduan, 'militar' hitza gaizki ikusia zen ezker eta ezker muturreko munduan, eta mundu hori zen gure laguntzeko. Hori zen frankismoaren bukakeran, Xibertako topaketak baino bi urte lehenago edo horrela. Hori inork ez du esplikatu. Ez mili zirenek ez polimili zirenek. Denek erraten zuten «ni naiz ETA», eta inork ez zuen azaltzen zertan bereizten ziren. Eta gero, memento batez, ez dakit zer ekarri zuen Espiritu Sainduak edo, ikusten duzu aldarrikapen batean «*ETA organización político-militar de liberación nacional*». Eta lehenago ematen zen «*organización revolucionaria de liberación nacional vasca*». Eta hor hasi da ETAREN erorketa, bai eta ere zitalkeria. Politika eta militarra nahasten zuelarik. HBkoak ETAREN menpe geratzen zirelarik. HBko hauteskundeetako zerrendetan ETAK erraten zuelarik «hi bai eta hi ez». Hori izan da, nire ikuspuntuko, ETAK galdu duen erakunde mitikoaren xarma. Lehenago bazuen. Sarrionandiak oso ondo aurkeztu du bere azken lanean, *Lapur banden etika ala politika* saiakeran. Derrigorrezko irakurketa da ETAREN munduari interesatzen direnentzat.

Hori dena gertatzen ari den garaian, zeu IK-koa zinen.

Bai. IK-k hemen izan du ETAK zuena, erakunde xarmangarri mitikoaren ospea. Eta bai, hastapenean IK-koa nintzen,

ETArekin ados zirelarik. Haustura hori izan zelarik ez. IK batez ere polimiliek lerratu zelako. Nik lagunak, komando-koak, gehienak beste aldekoak nituen. Polimiliak errespetatzen nituen pertsona bezala, baina ez nuen maite haien estiloa. Ezkertiar planta bai, eta benetan anbizio politikoa. Anbizio politikoa besterik ez zeukaten. Besteek ez zuten anbizio politikorik. Beharbada, miliek ez zekiten ontsa nora zihoazen, gauzak diren bezala errateko –bazituzten beren hutsak–, baina bizia benetan konprometitu zuten herriarentzat. Gudariak ziren, patriotak. Osoki ziren horretan. Ez zuten beren burua ikusten herriko alkate, ulertzen? Ez da batere ber pertsonaia.

Lehenago ez nuen nire konpromisoengatik sufritzen –alderantziz, alegantzian bizi nintzen–, baina Iparretarrak-en garaian bai, biziki sufritu dut. Logikoa zen hona borroka armatua ekartzea, baina beste lehentasun bat zen ere ETari trabarik ez egitea. Lagunak banituen denetan, eta tribu txiki bat gara Euskal Herrian, anbizio handiekin bada ere. Denok ezagutzen gara, eta txarto. Entzuten duzularik GALek norbait hiltzen duela eta «bat gutxiago» esaten dela hemen... gogorra da.

Franco hil berritan gauzatu zen zatiketa hori. Amnistia bihurtu zen aldarri nagusia, baina horretan ez zen zatiketarik.

Borroka hori batez ere polimiliek eramane zuten, baina gu ere horretan sartu ginen. Espainia mailan ere izan zen borroka amnistiaren alde. Lortu genuen, bada, eta gero agertu da zer zen amnistia hori, nola irabazi genuen bertze gauza batzuk galduz. Franco hiltzearekin nire inguruan ez zen esperantza berezirik. Politikoki, hala ere, Alkateen Mugimendua izan zen, benetan interesgarria. Arrabiltze bat izan zen, eta horrek bai sortu zuen esperantza. Gero etorri zen Herri Batasuna. Iparraldean gelditu ziren errefuxiatuek epe bat ukan zuten, eta uste dut hori izan zela interesantea, errefuxiatua izatea ez baita lanbide bat, aparteko militantzia mundu bateko kide izatea baizik. Errefuxiatuak militanteak dira edo

izan daitezke, eta, beste alde batetik, defendatzen ditugu beren giza eskubideak, zanpatuak izan direlako. Aipatzen duzun garaian, amnistiaren aldeko borroka zelarik, errefuxiatu bakoitzak erabaki zuen bere egoera administratiboa zurituz etxera itzultzea, edo hemen geratzea. Azken horiek uste zuten egoera ez zela gauza handirik aldatu. Eta anitz gelditu ziren hemen. Batzuen eta besteen artean ez zen mokerik izan. Bakoitzak egiten zuen nahi zuena, baina garbiki erranez zer egiten zuen, eta nola egingo zuen bere itzultzea. Eta gerlak segitu zuen.

«1978an sortu genuen Ekin. Bagenuen egoitza, bagenuen aldizkaria frantsesez eta ingelesez idatzia, bagenuen taldea... horiek guztiak hemen Iparraldean ziren antolatu»

ETAren aldetik, estatistikarik ez dut egin, baina uste dut orduan izan dela gogorra. Jeneralak etzaten ziren bospa-sei urtean.

Garai hartan, errefuxiatuen babeserako mugimenduan zeunden.

Bai. 1978an sortu genuen Ekin. Lehenago izan da garai bat non dena utzi nuen Iparretarrak-etik baztertua izan nintzelako, ez bainuen hautatu beste bide hura. Seaskan galdegin nuen espainolezko irakasle lana egitea. Banituen diplomak eta postu bat bazen betetzeko, baina hautagaitza begiratu ere ez zuten egin zuzendaritzakoek. Hiru bat urte egin nituen paso eginez, eta gero berriz bueltatu nintzen. Bagenuen egoitza, bagenuen aldizkaria frantsesez eta ingelesez idatzia –*Euskadi information*–, bagenuen taldea... horiek guztiak hemen Iparraldean ziren antolatu. Gero, biziki berantago, berriro hartu zituzten izenak beste aldekoek. Ekin izena ere ez genuen guk asmatu. 36ko gerlaren ondorioz Argentinan antolatu zen Ekin taldea eta argitaletxea izan genituen eredu. Monzonen Anai Arteak segitzen zuen, eta haren bidetik

eta beste neurri bat eman nahiaz, Argentinako Ekin haren arauekin egin nahi genituen gauzak, gure ahalmen apurra-
rekin. Euskadiko Batzordeak deitzen ziren, eta bagenituen
halakoak bai Frantzian, bai Suitzan, bai Belgikan, bai Italian,
bai Alemanian... baziren batzuk biziki onak.

ETArekiko frankismo garaiko sinpatia erabat agortzeke zegoen atzerrian?

Franco hil eta berehala, Frantziako eremuan bizitzeko pape-
rak gero eta eskuragaitzagoak bilakatu ziren etorri berrien-
tzat. Noiz-nonka lortzen zen estatutu bat, baina ehunetik bat,
edo gutxiago, eta errefuxiatugaiak –orain *demandeur d'asile*
izendatuak– hilabete bat, bi edo hiruz ibiltzeko baimen busti
txirtxilekin zihoazen. Arraberritzen zen papera. Azkenean,
1984ko zazpi errefuxiaturen aurkako estradizio epaiketaren
ondotik, agertu da errefuxiatu politikoen estatutua akaba-
tua zela. Praktikan. Euskal Herriko historian gelditu behar
zuela, kutxan etzanda.

Hara, ekainean Parisko Euskal Herrirako Bake Konferen-
tziako presidentea izan den Louis Joinetenak dira Frantzian
zigorgabetasunaren kontrako irizpideak. Baina hori ez zen beti
gure alde. Polimiliak lagundu zituen erabat; Mitterranden Jus-
tizia ministroen aholkularia izan zen; Mitterrandena berarena
ere bai; eta, 1984an, Frantziak ETArekin eten eta estradizioak
hastea erabaki zuenean, erraten zen hori ere Joinetek lagundu
zuela. Euskaldunak ezagutzen ditu, bai. Ez du gezurrik erraten.
Irrino batekin ageri da erraten berak baduela ate asko ireki-
tzeko giltza, baina atok itxita daude oraino. Gauza horiek
guztiak jendeak behar lituzke jakin.

**Erbesteko Eusko Jaurlaritzak Frantziako Gobernuarekin
eginda zeukan akordioari esker lortu zuten urte luzez ETA-
ko militanteek errefuxiatu estatutua Frantzian, lehen esan
duzenez. Nola gogoratzen duzu hori bukatu zeneko garaia?**

Politika hori (Hego) euskal herritarren alde interpreta li-
teke. Baina orduko marko antifrankistari bere garrantzia

emanez. Euskal herritarrek jakin badakite ez doala beren alde, baina bai frankismoaren aurka. Franco hil eta urte eta erdi geroago, Espainia Europan sartzen da eta ez da posible Europak onar dezan Espainiak ez dituela irizpide demokratiko guztiak errespetatzen. Errefuxiatuen egon baldintzak europargotzen dira, egiatan edo txantxetan. Bukatuak dira estradizio auziak, mugara eramateak eta lehenagoko amets txarrak ere. Lege berria da *Mandat d'Arrêt Européen*. Orain, auzian ez da funtsean eztabaidatzeko lekurik ere. Kontrolatzen da doi-doia datak eta zigiluak xuxenak direla. Espainia Europako kideak bezalatsua da eta euskaldun borrokalariak egiazko gaizkileak.

Harrigarriena, distantziarekin so eginez, gure begiztatze luzearen falta. Errefuxiatuak beti tratatuak izan dira, beren Iparraldeko anaien partez, «gure kontrako jazarpenaren biktimak bezala». Tropeleko txirrindulariak bezala, sudurra manilarrari itsatsita, bazterrera behatu gabe eta pedalkatuz helduera artio. Gogoeta handirik egin gabe, eta jakin behar luketener konfiantza emanez.

«Hegoaldeko errefuxiatuak beti izan dira ondo hartuak jende xehearen aldetik. Inbasioa eta hori guztia prentsa-ren gauza izan da, ez herriko opinioea». Zuk esana da. Prentsa hori, baina, oso hedatua dago.

Bueno, interpretazioak libro dira. Baina Iparraldean ezagutzen dugun inbasio handia udako turistena da eta bagara jende anitz, gehiengo erratera mentura ninteke, horretaz baliatzea besterik ez dutena txapelaren azpian. Errateko inbaiditzaileei ere ongi etorria eman dakiekeela. Gero, errefuxiatuei *landare inbasio* prentsa egitea, egilearen odol txarraren froga da batez ere. Edo bere interesen seinalea. Iparraldea Hegoaldekoentzat babesleku bilaka dadin nahi ez dutenen iritzi bat. Izan daitezen goizik jaiki behar duten kakerre zenbait besteak bizitzaz gozatzen direlakoan jasan ezinezkoak, edo arrazoi politikoengatik ere Hegoaldean ez dela borroka armatuaren beharrik.

ALFONSO ETXEGARAI

Parisek errefuxiatu estatutuak amaitzeko erabakia hartu zuenerako, Alfonso Etxegarai bikotekidea ezagutua zenuen. Noiz ezagutu zenuen zehazki?

Berrogei urte nituen ezagutu nuenean, eta hura berde-berdea zen, hogeita hiru urte baitzituen. 1981ean ezagutu eta maitatu ginen, biziki erromantikoa zen dena, eta zoratuta geunden. Alfonso ezagutu ostean, etxekandere prestu bilakatu nintzen. Hori da Alfonsorekiko ukan eta ukaiten dudan bizitzan lortu dudan gauza bakarra: amodioan bizitzea. Ez da gutxi, luzaz amodiorik gabe bizi izan bainaiz. Maitasunarekin bizitzea gauza ona da.

Mitterrand Alfonso ezagutu zenuen urte berean heldu zen boterera. Hark bi promesa egin zizkien euskaldunei: euskal departamendua, eta errefuxiatuen egoeraren normalizazioa.

Errefuxiatuen arloan ez zuen gezurrik esan! Bere normalizazioa ezarri zuen: ospa! Hori ez da gezurra esatea. Hori da Mitterranden normalizazioa. Egun batez etorri zen errefuxiatu bat etxera, Alfonsorekin bizi nintzelarik, errateko

«Errefuxiatuen arloan Mitterrandek ez zuen gezurrik esan! Bere normalizazioa ezarri zuen: ospa! Hori ez da gezurra esatea. Hori da Mitterranden normalizazioa»

behar zuela aurkeztu prefekturan paperak edukitzeko. Alfonso beti bazen paperik gabe, klandestino bizi zen. Komandoetan ibiltzen zen eta orduan eta paper gutxiago hobe. «Mitterrandek konponduko ditu gauzak, hitzeman du, seguru da ukanen dugula errefuxiatu estatutua denok», zioen lagunak. Alfonsok ez zuen nahi paperik, baina erakundeak hala erabaki zuela eta, egin zituen.

Nik Ekinen egiten nuen lana eta bagenituen harremanak kazetariekin. Haietako batek galdetu zidan zenbat errefuxiatu

ziren hemen. Ez genekiela erantzun nion nik, ez zela gure lana haiek zenbatzea, haiei laguntzea baizik. Kazetari hark arrapostua: «Badaude 613». Prefetak errana zion. Izan ziren denak han izen ematen, eta han zituzten denak lerroan, kontrolatuta. Normalizazioa hori zen. Nik badakit nola egin behar den hori. Joinetek erakutsita. Zepoan erori ziren denak.

Erasotik defentsara egin zuen jauzi egoerak. ETA jeneralak kalitzen ari zen, eta beste aro bat hasi zen. Bagenekien bortitzagoa izan behar zela, ez zela aski izanen ordura arte eginikoarekin zerbait berri sortzera, baina hortik hona, 1984tik, orokorki, ez naiz segur gauzak aurreratu direnik. Beharbada tronpatzen naiz, baina ikusten dudalarik garai hartan jaio ziren militanteen seme-alaba anitz, gaizki bizi izan dutenak guztia, horren ondotik izan zirelako GAL eta beste... Gazte horiek ez dute fitsik ere entzun nahi militantismoaz eta. Abertzaleak dira, urtean bi manifestaldi egin dituzte, baina ez dute bizia horretan sartu nahi. Horrek erranarazten nau ez direla gauzak aurreratu. Horraino joan gara, goia jo dugu. Horregatik, armak uztearen biziki alde nintzen. Horraino iritsi gara, genituen armekin eta besteek dituzten medioen arabera. Horiek guztiak eztabaidatzekoak dira. Bada diskurtso ofiziala, irabazten ari gara eta halakoak erraten, espainolak itsusiak eta frantsesak itsusiago direla erranez, baina horrek ez du laguntzen benetan helburuen lortzeko, uste dut, kontzientziak itzarririk atxikitzeko.

Nola bizi izan zenuen zuk GALen sorrera? Zer ekarri zuen GALek zure egunerokora?

Nik hori Alfonsorekin bizi izan dut, eta Alfonso antolaitzaileetarik zen beste errefuxiatuei babesa emateko. Horrek erran nahi du egunero bostetan jaikitzen zela, armaturik joaten zela. Beste batzuk ere baziren hura bezala, lanera joan behar zirenak babesteko. Autodefentsak ziren. Nik banuen larruzko abrigoa, lagun batek emandakoa, eta harekin joaten zen Alfonso. Ibilera ere aldatzen zitzaion hura soinean abiatzen zenean.

Beldurrarekin bizi zineten, azken finean.

Beldur handiarekin, bai. Ez zen hiru egun ber tokian lo egingen. Nik batzuetan bai, baina Alfonsok ez. Oso zelatatuak ginen. Bai frantses poliziak bai beste batzuek. Garai horietan bazen GAL, baina frantses poliziak ere asko atxilotzen zituen, kartzelara igortzen, eta deportatuak izan diren gehienak kartzelatik irtetea deportatzen zituzten, bai Venezuelara bai Cabo Verdera, armatuak zirelako. Hemen Iparraldean normalean ez ziren armarekin ibiltzen, baina autodefentsa lan hori egiten zutenak bai.

Bizia zen norbere burua babestea eta besteena pixka bat. Lagun handiak egin ditugu garai haietan. Batzuek lanean segitu dute bazekitelako babestuak zirela.

Lagun eta ezagun asko galdu zenituzten?

Bai. Garai hartan eman zidaten ardura bat: agur ekitaldien antolaketa. Liturgia nire ardura zen. Mikel Goikoetxea *Txappela*-ren ehorketarekin hasi zen. Hark bazuen bere gorpua errausteko gogoia, baina familiak ez. Gristinoak ziren. Eta niri erran zidaten: «Aizu, zuk hain maitea duzunez antzerkia, antolatu zerbait». Gero Josu Muguruzak hartu zuen ardura hori. Lau urte geroago utzi nuen Ekin, xuxen ez dakit zein urtetan. Txakurrada sartu, dena hartu eta itzali ginen. Sao Tomen nintzen orduan, baina. Lagunek ez zidaten biziki azaldu. Itzali zen gauza.

DEPORTAZIOA

Hori baino lehenago atxilotu zuten Alfonso, izan ere.

Bai. Pannecaun izan zen, 1985ean. Asilo eskatzaile zelako ziurtagiria bazuen. Lehenago ere bazuen paper hori, baina aldiro berritzen zen. Hori berritu behar zen. Sanferminak baziren, eta sanferminero Iruñeko peñen ordezkariak etorri ohi ziren autobusez, festa egitera. Urte hartan Urdiñarben

zen festa. Larunbatez izan behar zen festa hori eta ortziralean deliberatu genuen paper horren bila joatea, iraungita baitzegoen. Kontrolak izan behar ziren bideetan, eta bidean arazorik ez ukaiteko erabaki genuen hori. Goizeko zortzietan telebistaz entzierroa ikusi genuen, ator gorri batekin eta galtza beige batzuekin ezartzen da guapo-guapo, eta badoa Alfonso paper eskatzera. Heldu bezain laster ikusi zuen bazela zerbait gaizki prefekturan. Hala ere, eman zioten papera, eta ez zen agertu ezarria genuen hitzordura. Baziren helikopteroak eta txakurren kotxe anitz. Ni gaizki nintzen, eta oren bat eta erdietan badatorkit bat eta erraten dit atxilotu zutela gizona. Bi ziren atxilotuak. Besteak ere ator gorria eta galtza beigeak zituen. Prefekturan emango zioten poliziarri Alfonsoren jantzien berri. PAFekoak ziren atxilotu zutenak. 15 egunez edo hiru astez eraman zuten Frantzian zehar, eta gero Quitora. Atxilotua izan eta bi egun berantago, Espainiako errege-erreginak, Juan Carlos eta Sofía, Parisera joan ziren Mitterrandi bisita ofiziala egiteko, Espainia Europako Komunitate Ekonomikoan sartu behar zelako hurrengo urtarrilean.

«Garai hartan eman zidaten ardura bat: agur ekitaldien antolaketa. Liturgia nire ardura zen. Mikel Goikoetxea Txapela-ren ehorzketarekin hasi zen»

Eta zergatik Quitora? Lehena izan zen.

Bai. Ordurako bazen jendea kanpora bidalia. 1984an hasi ziren halakoetan. Egun batez hogeitik gora hartu eta Panamara igorri zituzten. Laboa gotzainaren laguntzarekin lortu zuten NBE Nazio Batuen Erakundearen eskaintza bat Kubako paperak ukaiteko. Ez ziren denak Kubara joan, baina gehienak bai. Quitora eramandako lehendabizikoa Alfonso izan zen. Bigarrena, abenduan, Angel Aldana. Eta hirugarrena, askoz berantago, Antxon Etxebeste, Dominikar Errepublikatik eramana. Zergatik Quitora? Hango presidentea, León

Febres-Cordero, Pinochet moduko bat zen, eta han bazen Barne ministro bat, Luis Robles Plaza, oso laguna Espainiako Segurtagunerako estatu idazkari Rafael Verarekin. Ageri zen lagun arteko tratu bat zela. Espainiako Gobernuarentzat kario egiten zuten gauza horiek. Frantses gobernuek ezartzen zituzten jende horiek abioi batean bi frantses poliziarekin, harrera lekuko poliziei ematen zizkieten eta Frantziaren rola bukatua zen. Eskuak garbitzen zituzten. Oraindik ere bai. Galdetzen diedalarik frantsesei zerbait, erantzuten didate: «Oraindik Sao Tomen? Guk ez dakigu! Guk Quiton utzi genuen». Oso gaizki iruditzen zaie deportazioa, zerbait alegala dakusate, baina agiriren bat eskatzen diedanean Alfonsoren zako, ezin dutela egin erantzuten didate.

Itzul gaitzen Quitora, baina.

Bai. Eta han ezagutu genuen CEDHU Giza Eskubideentzako Batzorde Ekumenikoa. Oso talde ona zen. Han kokatu ziren. Euskal apezten –*Padres Vascos*– bitartez ezagutu genuen. Moja batzuk ziren, oso bereziak eta oso jende ona. Komunitate erlijiosoen diziplina zuten. Ez ziren batere arduratzen beren jabetza materialez. Beren lanaz bakarrik kezkatzen ziren. Lan asko egiten zuten indigenen alde, laiko talde batekin, giza eskubideen defentsan. Alfonso beren magalean hartu zuten, eta baita Aldana ere. Gauza txarretan ere, bada gauza onik, eta haien ezagutzea onetako bat izan zen.

Zu hemen zeunden, eta Alfonso Ekuadorren. Zirt edo zart egin behar zenuen.

Bai, eta ezkondu behar genuela ikusi nuen. Ezteiak ere egin genuen. Etxean ezkondu ginen. Hasten da gauza Lourdesen, ni bizi bainaiz gurasoak Lourdesera joan zirelako. Eta anaiak eta biok pentsatu genuen Alfonso behar zela babestu. Haren senideak ez ziren jabetzen benetan auziaz. Alfonso babestea guri zegokigun, beraz, eta horretarako eskubidea lortu behar genuen. Alfonsok desagerrarazi egin nahi zutela

ikusten zuen. Non zen jakiteko bederen, nork erreklama zezakeen? Emazteak!

Eta ume denborako istorio batekin gogoratu nintzen. Baziren gerla denbora haietan emazte batzuk klandestinoki ezkontzen zirenak. Alargunak ziren, senarra gerlan hil zitzaielako, eta kobratzen zuten pentsioa. Baina beste batekin bizi zirenez, klandestinoki ezkontzen ziren. Elizatik bakarrik. Zuzenbide kanonigoak dio pertsonen aurrean ezkondu behar duzula lehenik jainkoaren aurrean ezkontzeko segidan, eta lehenagoko emazte haiek ez zuten legearen arabera egin nahi, ez zutelako pentsioa galdu nahi, baina ez zuten erlijioaren kontra bizi nahi ere, eta Elizatik ezkontzen ziren, salbuespen gisa. Orduan, pentsatu genuen gure amari eskatzea Etxegarai kardinalari idaztea. Gure amama Etxegarai zen, izan ere. Ahaideak ginen, baina urrunekoak. Gure amak Lourdesera joatea biziki maite zuenez, anaiak eta biok eraman genuen igande batez, mezetara, handik jatetxera, eta postre orduan anaiak atera zituen papera eta boligrafoa, eta amari eskatu zion Etxegarairi idazteko, enetzat salbuespen bat egitea onar zezan.

Eta amak idatzi.

Bai. Ez dakit nola ukan nuen Etxegarairen helbidea, baina ukan nuen. Igorri gutuna, eta hark arrapostua eman. Telefono zenbaki bi eman zizkidan. Deitu nion, eta erran zidan Quitora joatean jotzeko Nuntzio Apostolikoarengana, hark zuzenduko zizkidala kontuok. Zibiletik pasatu gabe ezkonduko gintuztela erran zidan. Joan nintzen nuntzioarengana, eta nahi ninduen lagundu, baina galdeketa egin behar zidan. Egin zidan galdeketa zen ziurtatzeko ez nintzela komunista-marxista. Hala banintz ezingo zidala lagundu erran zidan. Gero, apezarengana joan eta etxean ezkontzea galdegiteko erran zidan. Aurkitu genuen apez zoragarri bat. Alfonsoren etxera etortzen zen, zaindaria telebistara begiratu bitartean egiten genuen ezkontzarako prestaketa, eta oso polita izan zen dena. Lekuko bi behar genituen, eta Aldana izan zen bat. Bestea, CEDHUko

lagun Elsie Monge. Eguberrietan, hamaiketan edo, joan ginen gure zaindarekin elizara. Beti bazen estakurua oso fededuna nintzela. Beti etorri zait oso ondo. Kartzelan ere bai. Eta eliza hartan ezkondu gintuzten.

Handik bazkaltzera joan ginen. Zaindari guztiak ere bai. Mozkortu ziren eta guk sekulako festa egin genuen. Ezkontza paper horrekin izan nintzen abokatu baten bulegoan, gotzainak hala aholkatuta, erregistro zibilean izena ematea lortzeko. Frantsesek ez zuten hori nahi. Ez ninduten nahi ezkondu. Hori administrazioko langileei bakarrik zegokielako erraten zidaten. Gezurra zen. Abokatu haren bidez lortu genuen erregistro zibilean ere izena ematea, eta egun hartan berean bota ninduten, bisa iraungi zitzaidalako. Zergatik egotzi ninduten Ekuadortik? Arrats hartan nahi zituztelako Alfonso eta Aldana harrapatu eta kantarazi.

Eta benetan bete zen Alfonsoren amesgaiztoa: desagerrarazi egin zuten epe batez.

Bai, baina hor epe ez oso luze batez. 48 orduz eduki zuten eta etxera bueltan eramanez. Biharamunean deitu nion, eta ez zen mintzatzen ahal. Ez nion ezer ulertzen telefonoz. Negarrez ari zen. Eta galdetu nion: «Torturatu haute?». Eta hark: «Bai». Ekinen lanean nintzelarik tortura lekukotzak itzultzen nituen frantsesera, eta banekien torturatu batzuek ez zutelako esan ere egiten. Hortakotz galdetu nion torturatua izan zen. Frantziako enbaxada biziki gaizki portatu zen enekin. Hiruzpalau hilabete geroago, erregistro zibileko paperak eramanez nituen enbaxadara, eta familia txartela eskatu nuen, ezkondua nintzelako eta frantsesa nintzelako. Hori igorri zidaten. Gerora pasatu nintzen handik eskerrak emateko, eta hangoak erran zidan Erregistro Zibileko liburuan gure ezkontza jasotzen zuen orrialdea norbaitek erauzia zuela. Horregatik eman zidaten familia txartela, antza.

Hori guztia 1986 hasieran zen. Abuztuan berriz harrapatu zuten.

Bai, eta Sao Tomera igorri zuten. Hamabost egunez egon ginen Alfonsoren berririk gabe. Polizia bikote bat bazen Ekua-dorkoa, bidaia osoan Alfonso segitu zuena. Haiek Quitora bueltan etorri bitartean, ez genekien fitsik Alfonsoz. Pentsatzen genuen dena ondo pasatu bazen Cabo Verden iza-nen zela, han bazelako errefuxiatu andana bat. Ez zen Cabo Verden, bada, Sao Tomen baizik. Sao Tome bazenik ere ez genekien guk hara igorri zuten arte. Bateren batek bazekien. Antton Ezeizaren lagunak ginen, eta kultura komunista zu-tenek bazuten Sao Tomeren berri.

Ordutik, Alfonso han da deportatuta.

Burkide iraultzailea deitzen zioten lehen urteetan. Agorri-lean eraman zuten Alfonso hara, eta nik Ekinen egiten nuen lana. Banuen zeregina, eta egiten nuen hiru hilabete hemen pasatu eta bi hilabete han. Hori guztia, anaiaren eta amaren laguntza ekonomikoarekin. Gero, han denbora gehiena geldituko nintzela erabaki genuenean, NBERentzako hasi nintzen lanean Sao Tomen. 1990ean izan zela uste dut. Lau hilabete egiten nituen han eta bi hemen, txandaka.

Alfonso futbol entrenatzaile hasi zen lehenik. Gero, koope-ranteen umeentzako gaztelera irakasle aritu zen. Denetarik egin du. Nik baino azkarra-go ulertu zuen han lan xume eta produktiboa egiten due-na, lurrarekin adibidez, ino-zotzat hartzen dutela. Orain, inportatzaile enpresari portu-ges batendako egiten du la-na; inportazio paper eta por-tuko zereginetan eta salmen-ten antolaketa jarraikitzen du batez ere. Egun hauetan, adibidez, hark Txinatik igo-rritako sei suhiltzaile kamioi sarrarazten ari da Sao Tomeko Gobernuarentzako.

«Sao Tomen denbora gehiena geldituko nintzela erabaki genuenean, NBERentzako hasi nintzen lanean han. Lau hilabete egiten nituen han eta bi hemen, txandaka»

***Deportazione* = angustia formula behin baino gehiagotan erabili duzu Alfonsoren eta zure egoera azaltzeko.**

Nik angustia badut beti. Uste dut maitasuna eta berezia izatea nahasten direlarik, zure gizona urrun eta arriskuan duzularik, telefonatzen eta erantzuten ez dizularik, beti pentsatzen duzula zerbait gertatuko zela. Batzuetan, gelditzen gara bizpahiru egunez konexiorik gabe, eta etena izugarria da. Maitasunaren ondorio bat da nire kasuan angustia mota hori, txanpon beraren ifrentzua. Pentsatzen dut laguna kartzelan dutenak ere antzeko egongo direla. Ama izateak ere angustia bera sortzen du. Ez naiz borrokatzen angustiaren aurka. Baditut nire superstizio sistemak halakoak uxatzeko. Baziren, bada, apez batzuk gaizkia exorzismoekin uxatzen bereziak? Antzeko ariketak behar ditut. Asko-asko pentsatzen dudalarik, sinesten dut nire amodioak baduela indar bat txarra edo gaitza urrunarazten duena.

BORROKAZ, LAGUNEZ

Iraultza, batzuetan, irautea omen da.

Hori ez da nirea bakarrik. Peixotok erran zidan aldi batez Jon Sarasua bertsolariak erran ziola iraultzan ezetz, irautzan zebilela. Hori da gaurko egunean euskaldunontzako problema, asimilatuak ez izatea. Datozen berrogeita hamar urteak aurreikusten saiatzen zara, eta galdera sortzen zaizu: «Euskaldunik izango al da mende erdi barru?». Frantses batek, espainol batek ez dio hori galdetzen bere buruari. Katalan batek ez dakit hori galdetzen dion bere buruari, baina guk bai. Beti badira ziklo batzuk. Gure etxean erraten zen gaitzek bederatzi eguneko ziklo bat bazutela, eta bederatzigarrenean hobekitzen bazen, hobera egiten zuela. Baina eria larri-larria delarik, behar da kasu eman, badelako azken herioak eragindako susperraldi moduko bat. Ez da euskaldunen errua beneratzen, baina inguruak gero eta indar gehiago badu. Aberatsak,

eman dezagun, ez dira inoiz historian orain bezain aberatsak izan. Pobreak ez dira lehen bezain pobreak, baina bien arteko aldea gero eta handiagoa da eta indar korrelazioa inoiz ezin da gure alde izaten ahal. Orduan, nik ez dut uste munduko irabazleak gure alde direnik. Frantz Fanonek erraten zuen bezala, ludiko madarikatuak gara. Borroka galduetatik gatoz, baina ez dugu inoiz ezer irabazi. Kontzientzia mailan bai, baina praktikoki...

Orduan, zergatik segitu borrokan?

A! Zergatik ez? Niri erraten zidaten: «Ez dugu bizi bat baikik». Nik arrapostu: «A, horregatik borrokatzen gara». Borrokarik gabe ez dugu lortuko, hori segur. Borrokarekin, beharbada, lortzeko bidean jarraitzen dugu, eta sortu ginen enbor beretik...

Borroka bide horretan, jende anitz ezagutu duzu. Marc Legasse, esaterako.

Bai. Oso jatorra zen. Niri gus-tatzen zaizkidan pertsonaieta-rik. Beti irriñoarekin, eta su festa bat bezala, libre. Hala-koei gelditzen ahal naiz beha ordubete.

«Ez dut uste munduko irabazleak gure alde direnik. Frantz Fanonek erraten zuen bezala, ludiko madarikatuak gara. Borroka galduetatik gatoz»

Felix Likiniano ere laguna zenuen.

Adiskideak ginen benetan. Egunero bagenuen hitzordua eguerdiko aperitifa egiteko Miarritzeko Petit Jaunen. Ez nion egiten zuen euskara entenditzen. Gelditzen nintzen hari beha asko maite nuelakotz. Kasildak, ordu hartan, bazuen bertze hitzordu bat, azokako arduradunekin. Haien etxean izaten nintzen, eta beti mokoka ari ziren. A zer bikotea! Orduan baziren bikote anitz: Telesforo Monzon eta Joxepa Ganuza Lardizabal, Liki eta Kasilda... Ez zuten haurrik, hori ikertu beharko da egun batez.

Eta nola gogoratzen duzu Monzon?

Bere etxean ezagutu nuen, antzerkiarekin. «Oso ondo! Berriz hasi», esaten zigun beti. Biziki interesantea zen. Haiek denek bazuten beste dimentsio bat, espirituala. Zer den dimentsio espirituala niretzako? Inspirazioa. Eta zerbait lantzen dute inspirazio hori ez agortzeko. Sinesmen bat ere bada. Ez da ideologikoa, jarrera bat baizik. Monzon horrelakoa zen. Oso mistikoa, benetan mistikoa.

Dimentsio espirituala zeukan beste bat Manex Erdozaintzi-Etxart da. Orain bizi naizen etxean Donapaleuko frantziskotarren parte bat bizi izan zen, maizter, eta tartean zen Erdozaintzi-Etxart. Langile apez izan nahi zuten, eta hala egiten zuten lana. Frantziskotarren apezpiku ere izan zen hura, kideek hala hautatuta. Torturatuta hil zuten Joxe Arregi ere fraide etxe horretan egon zen.

Txillardegik ere dimentsio espiritual hori zeukala esango al zenuke?

Ez. Inspirazioan ber mailakoak dira, baina Txillardegi zientifikoa zen, ingeniaria. Baina pianista ere bai, nolakoa gainera! Aldi batez haren behatzeko parada ukan nuen. Pianora esertzeko maneratik hasten zen, benetan gauza ederra zen hura ikustea eta entzutea. Batere partiturarik gabe jo zituen Ravel eta beste. Profesional bat ematen zuen. Txillardegi ikusten dudalarik, beti da pianoaren atzean. Pentsatzen dut politika dela hori ere.

Eman dezagun Monzonen klase postura, haren klase izatea eta ETArekin zuen hartu-eman, aski kontraesankorra da. Aristokrata zen. Hark eta haren emazteak ez zuten ezkutatzen beren klasea. Zituzten arropak, manerak, neskamea... klase horretakoak ziren, eta zerbait errateko baldin bagenuen Monzoni, hortik tiratuz izan behar zuen. Hura aristokrata zen eta ezarri zuen genero istorio bat bezala. Txillardegi ere ageri zen goiko klasekoa zela, baina uko egin zien pribilegio eta bizimodu haiei. Egia da burgesa izateak arau zorrotzagoak dituela aristokrata izateak baino. Burgesen arauak segitzeko,

burgesekin bizi behar duzu. Aristokratek egin ahal dute nahi dutena, libreagoak dira.

Nola gogoratzen duzu Ximun Haran?

EAJko Iparraldeko ordezkaria zen. Ximun Haranek ukan zuen jarrera errefuxiatuekiko... hor bada irakurketa bat matxismotik abiatuz. Hau bai matxo alfa izan dela garai batean. Agerikoa zen. Haren teoria zen, eta gero IK-k hartu zuen: bakoitza bere etxean eta behiak ondo zainduak, frantsese-ko erran zaharretik dabilena –*chacun chez soi et les vaches seront bien gardées*–. Ez zuen nahi ETAk sudurra sar zezan Iparraldean, Iparraldea bere gauzatzat zuelako. Bakoitzak bere eremua zaindu behar duelako istorio klasiko hori bazuen bere irudimenean. Hauteskundeetan biok Enbatarekin aurkeztu ginen.

Gauza on asko egin zituen, hala ere. Merezi du ukan duen distira. Gauza izugarri ona egin zuen: kanta zaharrak gorde. Bereziki joan zen Alemaniara, magnetofoi baten erostera eta kontrabandoz pasatzera, bere diruarekin. Botika bat bazuen mugan, eta dirua ere bai ondorioz. Bertzenaz galduak leudekeen kanta anitz grabatu zituen, Zuberoan eta. Galtzeko zorian zeuden kanta haiek, eta horregatik bakarrik merezi du historian aulki on bat ukaitea.

Nork gehiagok izan zuen eragina zukan?

Argitxu Noblia. Hurbiletik ezagutu dudan lehen abertzalea Bordelen nintzela. Hura bere aitaren eraginez abertzaletu zen. Gero, Seaska sortu zuen hainbat familiarekin batera, tartean Jose Migel Muñoz, Monzonen iloba.

Kontzientzia abertzalea formatzeko, dagoeneko aipatutako Enbatako kideetatik aparte, hurbiletik ezagutu ditudan abertzaleek garrantzi handia dute denek. Alfonsok batez ere, azken hogeita hamabost urte hauetan. Aurretik ere ia abertzalea nintzen eta bada jende andana bat horrekin zerikusia duena: orain Miarritzeko zizelkari ospetsua baina jatorriz errefuxiatu pikaroa den Kepa Akixo; Eñaut Larralde

eta Etxamendi kantariak; Mixu Iraregi, ziburutarra sortzez eta Paristua, 45 urte gabe zendu zen argazkilari handia; Peio Iralur eta Kim laguna, Donazarreko nekazari bereziak, beti jende xumeen alde borrokan. Lagun izan ginen ere Manex Goienetxe historialariarekin. Jende biziki goxoa, jakintsua eta umila zen. Peixoto.

Eragin hartzaile deklaritzen naiz beti, onerako edo txarre-rako, orain artio bezala. Baina gehienik inpresionatu nindutenak, abertzalegoan sartuz, hitzak izan dira: aberria, iraultza, askatasuna... metaforaz ulertzera ematen dutelakotz abstrakzioa nondik datorren.

Eusteko indarra ematen omen dizute adiskidetasunak eta maitasunak.

Bai. Nekea da. Ni naizen mementoan sentitzen dut lagun anitzentzako atorrantea bilakatzen ari naizela oso. Garai batean bide berean geunden lagunak, orain besteek badi-tuzte haurrak, bakantzak, etxeak, eta nirekin politika ezar-tzea astun zaie. Gutxiago gonbidatzen naute orain. Berdin maite gara, baina urruntzen gara elkarrengandik, eta ez da biziki jenderik gelditzen politika horrela bizi duena. Al-

«Sentitzen dut *nire mundua* murriztuz ari dela. Nire inguruan ez dut hainbeste ikusten jendea nahi orokor eta kolektiboekin. Hori da indibidualistago bihurtzea»

datzen ari da. Ez dakit zerekin ordezkutzen duten hori. Futbolera pasatu dira anitz eta erlijio gisa praktikatzen dute. Ez dakit Euskal Herriko politikatik no-ra joaten diren. Batzuk umeen heziketara, osasunera, eta hortik aparte bidaiak eta oporrak. Sentitzen dut *nire mundua* murriztuz ari dela. Nire inguruan ez dut hainbeste ikusten jendea nahi orokor eta kolektiboekin.

Hori da indibidualistago bihurtzea. Ziklo aldaketa honetan, jendeen gutizia indibidualistena, hausnartu behar litzateke.

Batzuen mesederako gertatzen da hori.

Noski. Izan ziu klase borroka ere galdu dugula; beraz, aurkakoek irabazi dutela. Kontsumoaren mesederako galdu dugu. Aberatsak bezala bizitzea –bezalakatzea, erran badaiteke–, helburu bat bilakatu da gehiengoarentzat, Euskal Herrian eta garatutako herri denetan. Eta helburu horrek, egiazko txakur-ametsa izaki, zorionerako beste bide guztiak tapatzen ditu.

Abertzaletasuna Iparraldean loratzen ikusi duzu zuk. Horren fruitua ere bazara neurri batean. Nola begiratzen diozu gaur egun egitura bateratuaren alde aktibatuta dagoen mugimenduari?

Nik ikusten dut hori, baina ber denboran nire burua hortik at ikusten dut. Egitura bateratua bide onean dago eta, lehen aipatutako «bidea da helburua» egia bada, hori ere goxatu beharko dugu. Umorea galdu gabe, urduritzeko asko ematen dutelakotz gure barneko etsai amorratuek frantseskeriari betirako ontsa lotuak gelditzeko. Aldiz, nire bizi moduaren markoa Euskal Herri osoko mapan kokatzen da.

Hainbeste erakundetan aritu zara, diziplinatua al zara?

Niretzako, diziplinak ez du lehentasuna. Adiskidetasunak eta konfiantzak bai. Batzuetan, diziplinatua behar da izan jende batzuekin konfiantza lortzeko. Konfiantza da gauza bat irabazten dena, ez da gauza bat ezerezetik jalgitzen dena. Konfiantza bai, maite dut. Diziplinatua Alfonso da. Hark badaki hitz gutxiarekin azaltzen hori: hark erraten du diziplinatua ez balitz ez zela bizirik izango bere buruak ez liokeelako eutsiko. Nik ez dut hain beharrezkoa diziplina.

Bularreko minbiziaren kontrako borroka, bederen, diziplinaz gainditu zenuen.

Esan zidaten banuela bi heren borroka hori irabazteko; tratamendua egin nuen osorik eta gainditu nuen. 1997an izan zen. Aski tumore handia ematen zuen, eta bular osoa behar

nuela kendu erran zidaten, baina nik ezetz: tumorea kentzeko ene baimena bazutela baina bularra kentzeko ezetz. Bertako ganglioak ere kendu zizkidaten, baina metastasirik ez zen. Oso azkar hazten ari zen, eta kimioterapiarekin hasi nintzen. Ez nuen nahi, baina anaiak erran zidan egiten ez banuen ahanzteko anaia bat banuela. Eta egin nuen.

Ginekologoak erran zidan behar nuela laguntza espiritual bat, sofrologia edo horrelakoren bat, eta hemengo sorgin bat xerkatu nuen. Sei hilabete pasatu nituen horrela. Minbizia nuela erran zidatarik, Alfonsori telefonoz deitu nion eta sei bat minutu egin genituen biok hipaka, negarrez, ezin mintzatuz. Paseo handiak egiten nituen egun haietan itsas bazterrean zakurrekin-eta. Neure buruari asko galdetu nion zergatik etorri zen hori, eta gainditu nuen. Bularra galdu gabe, gainera. Uste dut nire orduko bi *sorginek* –Zarauzko homeopata unilaterala bat eta Bidarraiko osteopata bestea– garrantzi handia izan zutela gainditze horretan, osasuna *oso* hitzetik datorrela ohartaraziz etengabe, naturala izan behar lukeen morala haziz.

Bizitza luzea denez, hamaikagarren proiektuan murgildu zara orain buru-belarri. Azalduko al diguzu nola sortu den?

Anaiak eta biok ukan dugun eta utziko dugun herentziatik has gaitzke. Gureak ez, kolektiboak direla uste dut. Guk ez dugu ondokorik ukan, eta ez nuke nahi gure ondasunak itzul daitezen frantses sistemari. Orduan, pentsatzen hasi ginen biok zer egiten genuen horretaz. Eta horrela sortu da fundazio bat egiteko eta gure esku-ematea merezi duen gai bat atzemateko asmoa. Jaiki Hadirekin horregatik sartu gara harremanetan. Horrela sortu da Abegi Fundazioa.

Zertarako?

Osatze etxe bat eskaintzeko tortura jasan duten pertsoneri. Aspaldi hasi nintzen torturatuak ezagutzen. Uste dut fenomeno izugarria dela hemen. Torturatuak izan direnik ere ez

dakigun milaka pertsona daude. Torturarena uste genuen gure gerlako beste atal bat zela, baina orain ikus daiteke zein neurritako zauria eragin duen. Istanbulgo protokoloa ere bada orain, tortura salaketen sinesgarritasuna neurtzeko. Oso garrantzitsua da test hori, torturatua izan zarela esatea delitu bihurtua dutelako egun, zure aurka bueltatzen delako. Horrez gain, torturatua izan den askok barruan darama hitz egiteko ezintasuna. Betirako. Trauma dute.

Orduan, torturatua izan den jendea osatzeko, sendatzeko, barnetegi gisa antolatu nahi dugu etxe bat. Bertan bilduko direnek beren gain hartuko dute etxeko jira. Hori izango dute pedagogia. Gainera, bada nazioarteko sare bat: IRCT Torturatuen Errehabilitaziorako Nazioarteko Kontseilua. Sare horretan sartu nahi genuke. Eva Forest zenaren bidez eza-gutu nuen nik IRCT. Danimarkan daude. Handik etorri zen mediku independente bat Mikel Zabalzaren autopsia egitera. Garai hartan auzi medikua Paco Etxeberria zen.

Tortura testigantzak biltzen ari da orain.

Bai. Milaka batzuk bildu dituzte dagoeneko, baina, zenbakiez haratago, Jaurlaritzak ez du pentsatu milaka horiek sendatzea eta erreparaziorik egitea.

Non izango du Abegi Fundazioaren etxea?

Domintxaineko plazan. Etxea txukundu behar da, eta, horretarako, auzolan taldeak antolatzea eta aurtan bertan lanean hastea da asmoa. Laguntza beharko da. Behin atea irekita, etxean egongo direnek aziendak eta lurrak ukango dituzte lanerako. Eta bizpahiru psikologo. Istanbulgo protokoloaren ezarpenean trebatzeko eta torturari buruzko liburutegia, agiritegia ezartzeko gunea ere izango da. Azken batean, gure herria oihal bat da, eta urratze bat gertatu da. Urratze hori behar da konpondu.